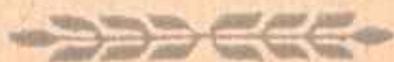

Кюри Хаджидинов

ДОЙРАН

ИЗДАТЕЛСТВО
НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

КИРИЛ ХАДЖИДИНЕВ

ДОЙРАН

РАЗЦВЕТЪТ И ГИБЕЛТА НА ЕДИН ГРАД

ИЗДАТЕЛСТВО НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ
София — 1960 г.

Град Дойран, Поленин или Пулин, както местното население го наричаше, бе разположен по източните склонове на височината Калателе¹, край западния бряг на едноименното езеро. Тук минаваше старият римски път от Солун за София. На този път градът дължеше до голяма степен своя разцвет още от времето, когато дълги кервани от камили са кръстосвали нашите земи.

Дойран бе един от най-старите градове на Македония, минал през тежките години на нашите духовни и политически борби, дал ценен принос за културно-просветното издигане на нашия народ. В началото на двадесетия век градът се бе съвзел от стопанския застои в Турция и вървеше към възход. Но това не бе за дълго. Войните от 1912—1913 г. му нанесоха първия удар, а малко по-късно, през Първата световна война, Дойран бе изцяло разрушен и почти напълно обезлюден. Всички сгради бяха сринати до основи, местата им обраснаха с буйни храсти и диви смокини. Само тук-таме останки от стени, изронени от дъждовете, и до днес стърчат всред развалините. Под бурените из дворовете лежат порутени плочници и каменни стъпала, по които се вият тронави смокове и се препичат на слънце сиви пепелянки и игриви гущери. Навсякъде безумната война сложи тежкия печат на разоренното и смъртта. Градът никога през съществуването си не е виждал толкова жители, колкото мъртъвци, жертви на войната, е приютил.

Отдавна жителите на Дойран са пръснати по далечни краища. Старото поколение си отива, а младото постепенно се приспособява към новите условия на живот. Ден след ден, година след година градът се покрива с праха на забравата. Малцина са вече ония, които по-

¹ Калателе, както и височината зад нея Дуб, представляват част от южните разклонения на Беласица, които изпълват пространството между Дойранското езеро и р. Вардар.

знават неговите прелести и дълбоката тайна на сините езерни води.

Това обстоятелство, както и трагичният край на града, ме подтикнаха да се заема със задачата да възкреса спомена за него, да изтъкна голямата му роля в историята на нашето Възраждане, да опиша живота, нравите и обичаите на населението му, както и чудното Дойранско езеро.

Послужих си с мои лични спомени и преживелици, със спомени на моите родители и близки, както и на някои живи революционни дейци.

Ползувал съм се от разни статии, бележки и брошури за Дойран, а така също и от някои трудове на наши и чужди историци, общественици и пътешественици като: П. Мутафчиев, Ив. Пастухов, А. П. Стоянов, В. Кънчев, Леон Ламуш, Ахмед Расим, Шемседин Саами, Евлия Челеби и др.

Не се лаская от илюзията, че с настоящия си малък труд съм можал да обгърна цялостното развитие на града от създаването до разрушаването му. В рамките на едни по-ограничени размери се постарях да предам най-същественото, най-характерното.

Авторът

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ГРАД ДОИРАН

В Дойран съществуваше легендата, че някога, в незначайни времена, из блатата около езерото живеели племена в наколни колиби. Те били изкусни риболовци, но непрекъснато воювали със съседите си, като при опасност се криели под водата, в коренищата на тръстиките, и поемали въздух през тръстикови стълба. По отношение на наколните жилища, за които говори легендата вероятно съдържа историческа истина. Професор Мутафчиев пише¹, че по думите на гръцкия историк Херодот, в блатата и езерата около планините Беласица и Круша в древността имало наколни жилища.

С преминаването към оседнал живот ще да се е появил и Дойран, като първо селище край езерото, основано при минералните извори в местността „Топлец“. Не се знае обаче нито кога точно е основан, нито кои са първите му жители. Пак според същия автор, в по-късни времена по долното течение на река Струма и в полите на Беласица и Круша живеели леоните. Допустимо е те да са били и първите жители на новооснованото селище и наколните колиби. В същия смисъл, ползувайки се от трудовете на сръбския професор Йован Цвиич, пише и Й. М. Павлович в брошурата си „Дойран и Дойранското езеро“.

От намерените напоследък стари находки в „Топлец“ — гръцки гробници с надписи и ритуални знаци, засягащи древногръцката митология, личи, че по-късните жители на селището били с елинска култура. В тези години градът бил известен под наименованието Добирус. Може би и названието Поленни да произхожда от гръцкото наименование „Политис“. По-вероятно е обаче названието Поленни да е славянско. Градът в „Топлец“ бил разположен на ниско, в полето край езе-

¹ Проф. Мутафчиев, Българска история, ч. 1, стр. 8—13.

рото и по асоциация от думата „поле“ може би е дошло и названието Поленин. Такава версия беше приета поне от населението на града.

Доколкото може да се съди от оскъдните исторически данни, по-късно тези земи били обитавани от разни племена: траки, илтри, пелазги, македонци и др., като последните дали и името си на страната.

В римско време градът носел названието Таориана. От това време в Дойран са открити немалко паметници на материалната култура. Оттогава започва и възходът на града, тъй като с прокарването на пътя от Солун за София (Сердика) от римляните Дойран става важен възел. След разпадането на Римската империя градът остава в пределите на Византия.

От началото на VI век започва голямото нахлуване на славянски племена в Македония. В края на века страната добива напълно славянски етнографски вид. През 808 г. хан Крум завзема централна Македония. Оттогава и Дойран става българско владение. Петстотин години след това, през царуването на сръбския цар Стефан Душан (1331—1335) Македония попада за кратко време под сръбска власт. След смъртта на Стефан Душан държавата му се разпада на няколко жупанства. Дойран попада в Сереското жупанство, възглавявано от Углеш.

Град Дойран на няколко пъти се измества. Първоначално застроен в блатистата местност „Топлец“, вероятно по климатически съображения той постепенно се измества на юг, като първо се обособява на терасовидната височина край сегашното шосе за Струмница. Но понеже това място било отдалечено от езерото и неудобно за рибарите, градът се измества още по на юг, до самото езеро, където и остава до разрушаването му през войната. На споменатата терасовидна височина, която била изоставена, по-късно се заселват турци. Те образували отделна градска част, наричана йенимахле.

ДОИРАН ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ НА ТУРСКОТО НАШЕСТВИЕ

Град Дойран бил завзет от турците през 1371 г., по времето на султан Мурад I, от видния полководец Евренос бей. По повод на това до последните години

на съществуването на града живееше следното предание.

Било зима. Полята и горите лежали сковани от силен мраз. Езерните води спели под дебела ледена кора, заспана с пухав сняг. Дни наред над цялата област бушували снежни виелици. В града било пусто. Хората тръпнели пред страшната вест за турското нашествие. Нямащо кой да защити града. След битката при Чирмен християнските сили на Балканите не били в състояние да се противопоставят на анадоиските нашественици¹. Сам градът не бил укрепен и представлявал лесна плячка за завоевателите.

Един ден, призори, злокобна тревога вдигнала на крак дойранските жители. Нещо страшно се шумнело от уста на уста, за да не чуят децата. Треперещи ръце плахо открехвали дървените капаци на прозорците и уплашени погледи се отправяли в дрезгавината. На изток хоризонтът бил в огнено зарево. Големи пожари бушували към прохода Дуатепе и осветлявали Круша и Беласица. Идвайки откъм река Струма, турската конница била прехвърлила прохода Дуатепе и подпалила селата около източния бряг на езерото.

Разсъмвало вече. Заревото на пожарите се загубило в бледата светлина на деня. Недалеч от брега на езерото, откъм Круша планина, всред бурята се движела в дълга колона турска войска. Тогава турците не познавали карти и компаси, а се движели на посока. По замесените полета не било възможно да се разпознае ни път, ни пътека. Не знаейки за съществуването на езерото, турските войски тръгнали по леда. В дрезгавината заледената и заспана със сняг повърхност не се отличавала от заобикалящите я брегове. Никакво огъване, никакво прашене не давали повод за съмнение. В бурята плъснели зелените, червени и шарени знамена на акъджиите², на спахите и еничарите, развявали се конските опашки пред групата на командващия. Скоро пред очите на нашествениците, всред бурята, се открил замъгленият силует на града. Акъджиите веднага препуснали конете си напред и заели градските изходи.

¹ В битката при с. Чирмен на 26. IX. 1371 г. християнските войски били напълно разбити и пръснати.

² Акъджи — турска нередовна кавалерия.

Когато Евренос бей стигнал в града, останал смаян, като разбрал, че войските му са минали по леда. Смятайки, че аллах ги е закрилял при това преминаване, той наредил гражданите да дадат богато угощение на войските му по този случай. Нещастното население било принудено да даде всичко, с каквото разполагало, за да нахрани османлиите. Яли, пили и буйствували неяснитните анадолийци до пресита. Затова в тяхното съзнание споменът за града останал тясно свързан с чувството на пресичане „дойран“ (на турски). Оттук, видоизменено, дошло и името на града — Дойран. Така се приемаше от самото население.

Горният епизод е предаден накратко и в записките на Евлия Челеби¹.

В преданието се говори още, че за спомен на това преминаване по леда на езерото турците издигнали в града часовниковата кула, която стърчеше в турската махала.

След турското завоевание настанили много тежки дни за дойранското население. Градът запустял. От всяка къща, от всяко семейство липсвали хора. Едни забягнали в горите, други безследно изчезнали, трети били завлечени в турските обози, а голяма част от рибарите се скрили по ловищата из блатата.

След Дойран Евренос бей завзел крепостта Авретхисар (сега Женско), минал Вардара, разрушил крепостта Вардар и основал нов град, който турците нарекли Енидже Вардар. След битката при Косово султан Баязид превзел Скопие, а Тимурташ паша — цяла Македония.

През това време от Анадола на тъпни нахлували турски преселници. В Дойран всеки ден пристигали турци от Сарухан, Айдин, Коня и други области на Мала Азия. Едни отсядали в града, други се отправяли на юг, към новопокорените области. Дойран приличал на скитнически лагер. Всички дворове, мегдани, навеси, градини били препълнени с турци. Грабежите и насилията станали всекидневно явление. Никой не смеед да излиза навън. През дворнищните огради дойранчани си пробвили малки вратички — капуджии, за да могат да се движат от двор в двор, без да излизат по улиците.

¹ Евлия Челеби, том VIII, стр. 107.

Голяма част от турските нашественици били юрци — полупланински анадолийски номадски племена. Те обикновено заемали планинските теснини, за да държат в респект покореното население. Така прохоят Дервен, северно от Дойран, бил заселен от юрци. Около реките Чинардере и Кузлудере, както и по западните склонове на Беласица, никнели като гъби турски села и махали. Малко по-късно били потурчени селата около прохода Дуатепе. Така градът бил обкръжен като оазис, от всички страни с турски заселници.

Една от най-тежките последици на турското робство бил деспотизмът на турските феодали. Съгласно повеленията на Шериата¹, всички завзети земи принадлежали на султана. Той ги раздавал на отличилите се бойци и на мюсюлманските общини. Така всички села около езерото и във Вардарската долина станали сиамети и тимарй (големи и малки земеделски стопанства, дадени на спахитите). По-късно тези селища, принадлежащи на спахитите, се оформили в чифлици, а спахитите почнали да се наричат бейове.

В самия град много места били раздадени на ваякшите за медресета, гробища и други нужди.

Малко се знае за живота на града в тези тъмни години. Жените почнали да ходят забулени. Около дворовете си българите издигали високи каменни огради. Всеки гледал да се скрие по някакъв начин от свирепите погледи на завоевателите. Черквата „Св. Неделя“ била превърната в джамия — турците не могли да търпят близък на християнските обреди. Заедно с прищлите в града нахлули и разни мюсюлмански религиозни представители на отделни секти, като: дервиши, бекташи, казълбаши и пр. Недалеч от часовниковата кула, издигнати от турците, било изградено и първото теке, където се настанили дошлите от Анадола дервиши. От тези години в Дойран беше останал споменът за някакъв непознат турски шейх, на чето имé бяха назовани някои чешми и градини. Като останки от това време в града бяха оцелели много тюрбега (гробици на турски духовници), носещи печата на загадъчност и мистика, където разни ходжи паляха кандила. Пътешественици, минали през Дойран, пишат и за обширни-

¹ Шериат — турски свещен закон.

те турски гробища, оградени с каменни стени, които се намираха в южния край на града — останки от времето на чумните епидемии. Чумата била епидемично явление в Турция. Докато християните бягали извън градовете и селата, турците оставали, посрещали с фанатично хладнокръвие болестта и, разбира се, масово измирили.

ПРОБУЖДАНЕ, ВЪЗБРАЖДАНЕ И РЕВОЛЮЦИОННИ БОРБИ

Когато турците предприели големите войни с Унгария, Австрия и Венеция (16 и 17 век), положението на населението на Балканите почнало да се променя. Нуждите на турските войски от занаятчийски произведения предизвикали наплив на много занаятчии към градовете. В Дойран, специално, дошли много турци-табаци (кожари). В началото на 18 век застрашеното от непрекъснатите произволи на юреците и еничарите българско население почнало да напуска селата и да търси убежище и препитание в градовете. Освен занаятчиите и забягналите селяни в Дойран дошли и много бейове, които търсели по-охолен живот в града.

Така малкото селище край брега на езерото почнало бързо да расте. Турците се настанили по западните височини. Тук бейовете издигнали високи сарай с широки дворове, градини, харемлъци и селямлъци. Около тях непрекъснато се заселвали нови преселници турски занаятчии, като в тази част на града постепенно се създавала нова махала, уединена и недостъпна за християните, които останали в долната част на града, наречена Вароша. В тази именно долна част се концентрирала занаятчийската дейност — работилници, дюкани, кафенета и др., докато турската част на града останала изключително жилищна.

Успоредно със занаятчийството в Дойран се развила и търговията. Някои търговци от града установили връзки с българите от Виена, избягали след австротурските войни.

Такъв е случаят с дойранския жител Киро Николч, известен под прякора „Логотета“. Не е известно от кое семейство произхожда и кога е напуснал родния си град. Знае се, че още от млади години се установил във Виена и че стигнал до високо положение като търговец

и общественик. Дълги години тоя благодетел подпомагал града с големи дарения. От лихвите на неговите вложения, съгласно завещанието му, всяка година в Дойран постъпвали по 70 турски лири за чензи на бедните момичета.

В 1910 г. солунският турски вестник „Йени асър“ („Нов век“) публикува обявление на австрийския консул в Солун, с което се търсеха наследниците на Киро Николч от гр. Дойран. В завещанието на Николч, направено неизвестно кога и отворено, по негово искане, дълги години след смъртта му, било казано, че цялото си имущество той оставя на преките си наследници в гр. Дойран. Ако такива не се окажели, наследството трябвало да остане в полза на Виенската община.

Това съобщение предизвика голяма сензация в Дойран. Гръцкият владика представи като наследници няколко гъркомански семейства. За наследница се обяви и моята майка при следните доводи: на тавана на нашата къща бяха останали от неизвестно време стари немски книги, по полетата на които имаше правени ръкописни бележки. В спалнята ни пък стоеше един сандък, обшит с кожа, върху канака на който беше написано с медни пулчета: „1696 г.“. В съда във Виена се установи, че бележките по полетата на книгите съвпадат с почерка на Киро Николч. С това ние спечелихме делото в първата инстанция. По-нататък обаче Виенската община го апелира и ние трябваше да платим голяма сума за такс и мита, а с такава не разполагахме, поради което бяхме принудени да се съгласим на едно компромисно споразумение, предадено ни от противната страна. Гръцките претенции обаче бяха напълно отхвърлени. Това вбеси гръцкия владика. На другия ден след получаване на известие за тяхното отхвърляне, на вратата ни беше залепен черен кръст — дело на владиката, в знак, че афоресва къщата ни.

Към средата на 18 век гр. Дойран даде първия рдетел на славянската светска книжнина, предтечата и бащата на нашето духовно и политическо възбуждане — Христофор Жефарович, автор на известната „Стематография“, отпечатана във Виена през 1741 г. И той като Киро Николч от ранни години напуснал Дойран и се установил в Австрия.

До 1910 г. нищо не се знаеше за произхода, месторождението и националната принадлежност на Жефарович. В същата година руският учен Н. М. Петровский публикува някои документи от архивата на Жефарович, запазена в руския синод в Москва, въз основа на които през 1921 г. А. П. Стойлов изнесе в книгата си „Български книжовници от Македония“, че Жефарович е българин от гр. Дойран, както е бил наречен в надслова на неговата папка с документи в синода на Москва: „1754-го года сентября 7-го дня. По донесению Коллегии Иностраннихъ Дѣлъ о пождикахъ священника болгаря Жефаровича.“

В завещанието, което оставил в края на месец юли 1753 г. на руския посланик във Виена граф Г. К. Кайзерлинг преди замиването си за Москва (където през същата година починал), Жефарович разкрива, че имал по-малък брат на име Продан, като него свещеник в родния им град Дойран.

Понеже Жефарович работел под закрилата на сръбския ипексий патриарх, сърбите го смятат за сърбин. Обаче в посвещението към неговата „Стематография“, направено през 1749 г. от сръбския митрополит в Карловец Павел Ненадович, Жефарович е наречен „ревнител Отечества Болгарскаго“.

Със „Стематографията“ Жефарович скъсва със средновековната църковна книжнина и поднася на славянските народи една светска книга, достъпна за техния език. Чрез нея той искал да възвеличае балканските славяни. За да подчертае по-силно тези свои настроения, Жефарович съпровожда текста на книгата си с илюстрации, които представлявали гербове на славянски държави и образи на техните царе и патриарси. С този си труд Жефарович изпква като предтеча на нашето Възраждане. От него се ползвал Отец Паисий при съставянето на своята славяно-българска история, за което през 1761 г. ходил в Карловец — Австрия. В 1841 г. българският публицист Ив. Богоров отпечатал ликовете на българските царе Иван-Асен и Иван Шишман с бележка: „... взети от „Стематографията“ на Х. Жефарович“.

Приблизително един век по-късно архимандрит Теодосий Синаитски, роден в гр. Дойран в първите месеци

на 1800 г., открил първата българска печатница в гр. Солун.

Светското име на Теодосий било Теохар. Той следвал известно време в Цариград и след смъртта на баща си бил ръкоположен за свещеник в гр. Дойран. След това предприел дълго пътуване из Македония и се запознал с Кирил Пейчинович, виден книжовник от тези години. Между 1827—1828 г. се спрлял в Синайския манастир, станал архимандрит и-хаджия, откъдето и придобил името си Синаитски. След това ходил в Св. Гора и изучил славянската азбука. През 1831 г. бил назначен за уредник на българската черква „Св. Мина“ в Солун и таксидют на българския светогорски манастир. При многото си пътувания из Македония Теодосий констатирал, че българското население е принудено, по липса на български книги, да прибегва до гръцки език. Тогава у него се заражда идеята да открие българска печатница. Това начинание намерило широк отзвук у даскал Камче, учител в с. Вагоша — Тиквешко. Те купили и настанили в къщата на даскал Камче една „типография“, с която работели скрито. Скоро обаче струншкият гръцки владика научил за печатницата и уволнил даскал Камче, като на негово място пратил друг учител — грък.

Тогава Теодосий решил да премести печатницата в Солун. Той доставил български букви от един завърнал се от Русия евреин и през 1838 г. печатницата започнала да работи на новото място. В края на 1839 г. тя обаче била подпадена от гърците. След две години била възстановена със средства на Кирил Пейчинович, но след други две години била пак подпадена, този път по внушение на гръцкия калугер Ксанта, току-що дошъл от остров Крит.

След това второ опожаряване Теодосий нямал възможност да поднови печатницата, затова събрал част от буквите и книгите си и се прибрал в Дойран при своите синове, където починал през март 1843 г.

През 1892 г. учениците от Дойранското неделно училище „Отец Паисий“, организирано от учителя Антон Костов, намерили по тавана на къщата на Теодосий част от буквите на печатницата и ги изпратили в екзархията в Цариград за препращане в Софийския археологически музей, където се намират и сега.

Теодосий не бил само обикновен печатар, а и мъдър книжовник, с трезви разбириания. В своя предговор към книгата на Кирил Пейчинович „Утешение грешним“, той между другото пише: „... истински паметник ще получиат хора, които работят за народа си, които говорят и пишат на прост език български. Този език е ключ, който отваря сърцето на човека и народа.“

Дейността на Теодосий Синаитски съвпада с началото на Възраждането в Дойран. Като седалище на Кукушко-Поленинската гръцка епархия Дойран бил под пълната духовна власт на гръцките владци и въпросът за българските църковно-училищни права в града напълно зависел от тяхното благоволение.

Най-старият гръцки владика, когото по наше време гражданите още помнеха, бил дядо Антим — от 1833 до 1850 г. През този период някои по-будни занаятчици вече се чувствували български, макар все още открито да не се проявявали. Част от тези занаятчици били селяни, дошли от близките села, където свещениците продължавали да служат в черквите на черковнославянски език. Предполага се, че в голяма степен те са повлияли на колегите си за тяхното народностно пробуждане.

Във времето на Антим, около 1848 г., започнала да се строи черквата „Св. Илия“. По този случай из града се говорело, че докато всеки давал каквото може за черквата, скелерникът владика Антим дал пари под лихва.

След Антим за митрополит на Кукушко-Поленинската епархия бил назначен Милети, известен с прозвището „Дели Милети“. Неговото име и престой в града били свързани с много лоши спомени. За късо време той натрупал голямо богатство. Приближил до себе си някои местни първенци-богаташи, на които устройвал пиршества, и тормозел и ограбвал народа. Жилището му било същински вертеп. Държал по няколко жени под формата на готвачки и прислужнички, а в същност те били леки жени от Цариград и Солун.

В негово време българите, вече обособени, поделили борбата за извоюване на някои черковни права. Един неделен ден, по време на литургия, те поискали на лявото псалтирско място да се чете на български. Предстраха да не се предизвика скандал в черквата, Миле-

ти отстъпил. След това българите си извоювали правото в някои празнични и неделни дни апостолът да се чете на български език, а понякога вземали и пангара и даже, наред с гръцкия, минавал и българският дискус. По повод на пангара и дискуса в някои дни се идвало до същински бой през време на богослужението.

От черквата борбата се пренесла в града. Гражданите се разделили на „стари“ и „млади“. Старите — по-видните чорбаджии, държали страната на владиката, а младите, начело на които стояли Киро Ристенин, Коста Ичков, хаджи Дине, хаджи Нако, Христо Бързицов, абаджи Коста Ичков, Бугарчето, Костадин Кюсов, Дине Ампов и др., били непримирими в борбата срещу гръцкия владика. Тази борба между „млади и стари“ предизвикала семейни разпри между близки и роднини, между бащи и синове. Така например моят дядо, хаджи Мито, изпъдил от къщата си баща ми, загледано последният се опълчил срещу владиката.

Успоредно с черковната борба започнала и борбата за българско училище. През 1850 г. учител в гръцкото училище в гр. Дойран бил Андрони Йосифчев, българин от Охрид. Той обучавал децата на гръцки, но тайно симпатизирал на българите и ги подтиквал да поискат от владиката довеждането на учител, който да знае да преподава на български език. Едва през 1856 г., под заплахата, че българите няма да пращат децата си на училище, ако не бъде доведен такъв учител, владиката бил принуден да потърси в Зографския манастир някой калугер, който да знае и двата езика. За такъв бил изпратен младият калугер Алексис. Той обучавал децата 4 пъти на гръцки и 2 пъти на български. За кратко време децата показали голям успех по български. Насърчени от това, българите поискали учителя да увеличи часовете по български език. Владиката обаче не само че не позволил това, но и уволнил Алексис. Мястото му зяел дойранският младеж Киро Ристенин.

Към края на 1858 г. събитията в Кукушко-Поленинската епархия се развивали неблагоприятно за гърците. Католиците, обещавайки закрилата и помощта на папата, ако населението признае унията, искали да привлекат населението от тази епархия в лоното на католицизма. За уговаряне на условията и подробностите по установяване на унията в Дойранско и Кукушко била

изпратена в Рим комисия, в която влизали от Кукуш Никола Станишев и от Дойран Никола Ахтаров. Комисията не постигнала никакво споразумение и се върнала обратно.

Изплашена от този ход на събитията, гръцката патриаршия в 1860 г. изтегляла митрополит Милети от епархията и на негово място изпратила митрополит Партений Зографски, българин, родом от с. Галичник — Дебърско, по-късно нишавски епископ. Партений съдействувал за отварянето на отделно българско училище в Дойран. За учител бил назначен Киро Ристенин. За малко време последният успял да привлече голяма част от учениците. Така във времето на Партений училищното дело тръгнало с усилен темп. По негова препоръка и със съдействието на варненския руски търговски консул били изпратени да следват в Русия дойранските младежи Никола Думчев и Христо Петков. Макар че Партений се справил добре с черковно-училищния въпрос, стоенето му в Дойран не се харесало на гръцката патриаршия. След като опасността от унията минала, през 1868 г. той бил преместен другаде и в епархията отново бил върнат Милети.

Още с пристигането в града първата работа на Милети била да затвори българското училище. Той наклеветил пред турската власт учителя Киро Ристенин, който бил арестуван и хвърлен в затвора Едикуле в Солун. Неговото място в училището по-късно заел помощникът му Христо Телятинов.

През 1871 г. българите от града се отнесли до Цариградското българско читалище с молба да им се изпрати учител. В отговор на това искане от Цариград бил изпратен Стоян Михайловски. Той уредил образцово българско училище и читалище в Дойран. Скоро това училище привлякло голяма част от децата в Дойран. С това обаче Михайловски станал опасен за гръцката пропаганда в града и Милети решил да го премахне, като търсел само сгоден повод за това. Един ден гръкомански деца откраднали бастуна на Михайловски, като къщата му и го занесли на владиката, който знаел, че бастунът е кух и че в кухината е пъхнато едно заострено в края желязо. Милети веднага препратил бастуна на каймакамина с обвинението, че Михайловски нападал гръцките деца с железния шиш, скрит в ба-

Теодосий Синаитски — организатор на първата българска печатница в Солун през 1838 г.

Антон Костов — основателя на революционната организация в Дойран

стуна. Въз основа на това обвинение Михайловски бил арестуван и след няколко дни заставен да напусне града, а училището било затворено.

В 1872 г. в града била основана първата българска черковно-училищна община с председател хаджи Дине Хаджимитов, моя баща. Общината взела в свои ръце училищното дело. След замиванането на Михайловски за учител в българското училище бил назначен поп Христо Мачуковски.

През 1880 г., по искане на българската община, за първи път българската екзархия изпратила свой човек за учител в Дойран. Той бил Кулиш Думчев, син на поп Стамен от Дойран, който бил завършил образованието си в България. Тогава българското училище се помещавало в къщата на Христо Петков, край брега на езерото, където остана до построяването на новото училище „Екзарх Йоиф I“. При Думчев училището тръгнало в ред, но не дълго. Гръцкият владика наклеветил Думчев пред властта, че бил български възпитаник, изпратен в Дойран от някакъв революционен комитет със задача да бунтува гражданите. Каймакаминът веднага затворил училището и отстранил учителя от длъжност. Българите дали протестна молба до валията в Солун. Оттам бил изпратен мютесарифа да анкетира случая. Последният не намерил вина в учителя и въпросът бил уреден с 15 лири подкуп. Училището било отворено отново на 29 май същата година, само че при забрана да се преподава българска история.

Гръцката патриаршия, недоволна от това разрешение на въпроса, преместила Милети от Дойран и на негово място изпратила митрополит Теоклит, голям фанатик и неприятел на българите. Още с идването си той решил да премахне българското училище и започнал доноси срещу учителя и училището. Всичките му усилия обаче били напразни.

Училището било отворено с разрешението на валията, програмата утвърдена от муарифа и не било във властта на каймакамина да се намесва в работата на валията. Във времето на владиката Теоклит в Дойран било открито и първото българско девическо училище, с учителка Мария от Стара Загора. През това време българската черковна община взела пангара на черк-

вата „Св. Илия“ и от постъпленията плащала на учителката.

Във времето на владиката Йоаким (1888 г.), по случай празника на Кирил и Методий българите поискали да отслужат литургия в черквата „Св. Илия“. Владиката обаче не само че се противопоставил, но заповядал на клисаря да заключи черквата. Когато в деня на празника народът масово се стекъл, намерил вратите заключени и пред тях пост от запътнети. Тогава една делегация от няколко граждани се явила пред владиката, за да го моли да отвори черквата. Последният категорично отказал. Възбуден и възмутен, народът напънал, счупил вратите и влязъл в черквата.

След няколко дни нов инцидент предизвикал и други вълнения в града: владиката не разрешил погребението на един починал български работник. Народът масово се стекъл в гробищата, общината изпратила протестна телеграма до валията. Минали три дни и никакъв отговор не последвал, а групът почнал да се разлага. Тогава българите наели отделно място, където погребали починалия. Това място впоследствие стана български гробища.

След тези инциденти българите в града решили окончателно да се отделят от гърците и да си построят нова черква. Пуснатата за тази цел народна подписка се посрещнала с ентузиазъм. Събрани били доста пари и купена от турчина Саид ага за 400 лири една сграда до брега на езерото. Дюлгери българи за кратко време я приспособили за черква.

До завършването на черквата в неделните и празнични дни народът на дълги върволици се нижел на юг, към с. Владая, където от много време съществувала българска черква.

Черквата в Дойран била завършена към средата на юни 1888 г. По този случай на една богослужебна книга (миней) за месец август било отбелязано с молив: „Забълъжаване за свѣдение. Прѣз 1888 год. вслѣдствие неостаянието на Гърскии владика Йоаким да се служи всенародами на праздникъ „св. Кирил и Методий“ 11 май прѣдизвика се да се напусне църквата св.-й пророк Илия и да се открие български молебенъ домъ (пара-клизъ) съ име св.-й Кирилъ и Методий и тъй покупи се

здание и първата служба се служи на 24-й Юний 1888 год. Дойран (Поленни). Христо Телятинов.“

По този начин българите от града окончателно се отделили от гъркоманите. Много видни чорбаджии, които дотогава се гърчели, отново станали българи. В 1891—1892 г. станало сливането на девическото с мъжкото училище. Училището се развило в прогимназия. За учители били назначавани местни хора съзвършено или полузвършено гимназиално образование като: Антон Костов, Димитър Хаджидинов, Мария Попкостова от Дойран, Деспина Каневчева от Охрид, Лев Попвасилев от Битоля, Толе Левов от Солунско и др.

През периода на Възраждането Дойран твърде много напреднал и се разраснал. По южните склонове на височината Дуб се развили просторни лозя. Хубави зеленчукови и черничеви градини красели брега на езерото. Производството на пашкули извънредно много нараснало. Това дало повод на братя Блазеви от Солун да построят фабрика за точене на коприна в Дойран, която давала препитание на много жени и момичета. Наедно с това процъфтяло и занаятчийството. В долната част на града изникнали цели улици с малки занаятчийски дюкяни: бояджийници, самарджийници, чохаджийници и др. По това време някои къщи в Дойран произвеждали хубави клими, които намирали добър пласмент. Градът необикновено се оживил. Десетки кервани с камели пренасяли стоки от Солун за Струмица, Шип, Кочани и пр. Отворени били около 25—30 хана и странноприемници, които до последно време съществували, прѣснати из чаршията.

Бързият напредък на Дойран привлякъл много преселници. Станали големи промени в състава на населението. Солунски евреи образували цяла махала. Шекерджи и шарлаганджии от Кукуш, златари от Велес, разни занаятчии от Кумановско и Солунско, татари, избягали от Крим, както и много селяни от околнята, дали друг облик на населението на града.

* * *

Възраждането подготвило условията за революционна дейност. Към 1892—1893 г. народното съзнание било вече доста издигнато, за да не търпи непрестанните насилния и произволи на турците. Из околнята върлували

турски разбойнически шайки. Пътищата не били сигурни. В Дойранско действали разбойниците Мехмед ага (по пътя за с. Акънджели) и Кара Исуф (по пътя за с. Валандово). Юруците от прибалканските села и помациите правели големи пакости на българските селяни.

И в самия Дойран турците вилнеели безнаказано. Особено страшнито била Мехмед бей, който пиянствувал из кафенетата и се заканвал на гражданите. Вторият като него — Амди бей — задигнал и потурчил девойката Руша Попкостова, трети пък — Тешек бей, запалил къщата на Шекерджиеви. Властта останала глуха пред оплакванията на пострадалите. Злосторниците се разождали безнаказано из града.

При общо разстройство и поквара на държавната власт, навсякъде из Македония местните дареби засилени издевателствата и грабежите. Под напора на това непоносимо за българите положение на 23. X. 1893 г. в Солун се създава Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО). На следната година учителят от града Антон Костов получил писмо от Гоце Делчев, негов съученик от Солунската гимназия, тогава учител в гр. Щип. Той четял писмото край печката в учителската стая в пристъпването на учителката Деспина Каневчева. Тя му обърнала внимание, че на другата страници се показват някакви жълтеникави редове. Визирайки се по-внимателно, Костов забелязал друго писмо. То било шифровано, написано със специално мастило. От топлината написаното станало четливо. В писмото Делчев му предлагал да основе в гр. Дойран революционен комитет. В скоро време комитетът бил сформирал. В местната организация се включили голям брой доблестни граждани.

От града освободителното дело се пренесло в околията. Революционният пламък обхващал всички села. В организацията влезли много будни селяни. Формирани били чети. Назначени били куриери. Дойран влизал в I революционен окръг със седалище Солун. В Дойранския революционен район се подвизавали войводите Иванчо Карасулев, Тануш, Тодор Серменински и Чернопеев, който повече действувал в Струмишко. Градът и околията дадоха много четници, между които: Мице Тенчев, Христо Палюрски, Дончо Голскипанов, Гого Текелиев, Христо Франгулата, Трайчо Кирчанов, Борис

Демирджиев и др. Каналът, по който се пренасяше оръжията от север и преминаваха четници, беше от Струмица през Беласица — с. Николитч—Дойран и оттам към Кукушко.

Ръководител на градския революционен район до 1898 г. беше учителят Антон Костов. След преместването му за учител в Гевгели делото се пое от учителите Никола Минцев, Никола Хаджиташов и Нако Илиев, а по-късно от Георги Кулишев. В революционната организация се включиха гражданите Мито Киров, Ташо Зафиров, Стойчо Проданов, Тома Демирджиев, Тома Гушев и много други. Куриер на градската организация беше Георги Хаджидинев. Освен мъжете и много жени активно подпомагаха организацията, главно по снабдяване на четите с облекло. Между тях на първо място бяха: съпругата на Антон Костов — Деспина Каневчева, баба Ката, Шена Донева, Тина Минцева и Тина Мицова.

За кратко време организацията се справи с разбойниците в околията. Пътищата бяха очиствени. Пазарите отворени. Търговията беше съживена.

В 1897 г. революционната организация реши да задигне турчина Амди бей в отговор на насилственото отвлитчане от негова страна на девойката Руша Попкостова. По този случай сам Гоце Делчев идва в града и нареди плана за задигането му. Изпълнението на този план беше възложено на Кольо Прочков — виден бунтовник от града, но по ред причини това бе отложено. Малко по-късно организацията премахна дойранския гражданин Дели Глгор — виден гъркоманин, голям приятел на турците. Все по същото време организацията премахна и поп Янко от с. Патарос, който се беше поддал на сръбската пропаганда. По същата причина в 1900 г. беше убит и Патриотът. Една вечер Мишо Тенчев, Мито Хаджиташов, Гого Текелиев и Христо Франгулата го причакаха на улицата и го намущкаха с камънен си. Тримата избягаха, а Мито Хаджиташов бе заловен и осъден на доживотен затвор. Останалите загинаха по-късно в сражения с турските войски. Не по-малко трагична се оказа по-нататък и съдбата на Кольо Прочков. Той бил изпратен от комитета на Борис Сарафов в Румъния да убие видния румънски публицист Михайляну, който клеймеше организацията в румънския

печат. Заловен в момента, когато след убийството се качвал на влака за Гюргево, Прочков бил осъден на доживотен затвор в солните мини, където и починал.

Всичко вървеше добре за организацията, докато не започнаха тежките години на разкритията и предателството, известни в македонското революционно движение под името „афери“. На 7. XII. 1899 г. избухна Валандовската афера. Дойранската чета, която была на почивка в с. Валандово, била издадена от един селянин. В полунощ тя била нападната от заптиета. В престрелката двама от заптиетата паднали убити. В тъмнината четата се измъкнала невредима, без турците да могат да открият следите ѝ. На следния ден започнаха арести и побоища на селяните от всички села около Валандово. От Солун пристигна с една дружина войска прочутият тиранин Мехмед паша. Потери плъзнаха по всички села из околната. Арестувани и безмилостно изтезавани бяха над 150 души от Валандово и близките до него села.

Тези събития имаха лошо отражение в града. Турците станаха много подозрителни и зли. Властта удвои бдителността си над българското население. Извършени бяха много обски и арести. Гъркоманите и сърбоманите от града злорадствуваха.

Още не бе стихнала Валандовската афера, когато през 1901 г. избухна голямата Солунска афера. Почти целият Централен революционен комитет в Солун бе разкрит. Бяха арестувани най-видните дейци на организацията: д-р Хр. Татарчев, Христо Матов, Пере Тощев, Иван Хаджиниколов и др. Насърчена от направените разкрития, турската власт започна масови арести из целия революционен район. От Солун, Кукуш, Дойран, Гевгели и Кавадарци бяха арестувани и хвърлени в затвора Едикуле в Солун над 150 българи. От тях 40 души бяха осъдени на доживотен затвор и изпратени на заточение в Подрумкале — стара крепост на един скалист полуостров южно от Смирна. Тук бяха заточени дойранските учители Антон Костов, Никола Минцев и Никола Хаджиташов. След тригодишен престой в този затвор те бяха амнистирани и се върнаха в навечерието на Илинденското въстание, което избухна на 2 август 1903 г., на връх Илинден.

Илинденското въстание обхвана главно Битолски окръг. В него взеха участие около 14,000 въстаници срещу двестахилядна турска армия. След тримесечна героична борба то бе потушено при нечувана жестокост. Пострадаха повече от 200 български селища, с около 10,000 души убити и изчезнали. Около 70,000 души останаха без подслон и почти половината от тях бяха принудени да потърсят убежище в България. Като отзвук от тези събития в Дойран бяха арестувани почти всички по-видни българи. Започнаха повсеместни обски из къщите. Полицейски патрули сноваха по цяла нощ из улиците — не се позволяваше никакво движение след мръкване.

Една група от 7—8 по-будни младежи от града избягаха, с намерение да се присъединят към четата на Чернопеев, която трябвало да ги срещне около с. Крундирци. По недоразумение четата захвърляла. На следния ден младежите били открити в нивите около селото и издалени на турците от гръцкия чифликчия Ариш, преселник от Атина. Цялата група била избита от турската войска. Така загинаха младежите Кольо Дамянов, Кольо Пачоов, Доне Проданов, Кольо Ангелов и още няколко други, всички на възраст от 20 до 25 години.

След Илинденското въстание на Турция бяха наложени Мюрщегските реформи. За да се наблюдава правилното и цялостно прилагане на реформите, Европейска Турция бе разделена на няколко зони, в които бяха изпратени наблюдатели-европейци. Дойран попадна в руската зона. Тук бе изпратен руският майор Воронин, който заедно със семейството и ординареца си живееше в къщата на Тенчеви. Граждани, най-вече българските учители, често ходеха при него, за да го уведомяват за поведението на турската власт. Впрочем той изобщо виждаше, но нямаше никаква възможност да помогне с нещо. Една вечер при него се яви цялата чета на Тодор Сирменинов заедно с група граждани — членове на революционната организация, за да го уверят, че четите се вербуват на местна почва. Воронин съветваше да не се бърза с революционните действия, понеже в онзи момент Русия била заета с постръйката на двойната железопътна линия през Сибир и не била в състояние да помогне.

За писар при майор Воронин бе назначен учителят Нако Илиев, който по същото време беше и ръководител на местната революционна организация. Но той не можа да остане дълго на тази служба. След едно сражение между турската жандармерия и дойранската чета при с. Хасанли, при което бяха убити няколко заптиета и един офицер, куриерът, който носел писмо за Нако, бе заловен и след изтезания го издал. Нако Илиев веднага бил арестуван и осъден на двадесет години затвор в Едикуле.

Илинденското въстание има широк отзвук в западните държави. Европейската дипломация се раздвижи. Обществено мнение на Запад се отнесе с любов и съчувствие към героичното дело на македонските революционери. Но тази величава епопея има и някои лоши последици. Гръцкото и сръбското правителства, които имаха големи апетити спрямо Македония, ясно разбраха, че тяхната кауза няма почва в страната и, за да могат да създадат свое влияние над македонското население, организираха и изпратиха в Македония свои чети. Тези чети, съвместно с турските войски, извършиха страшни издевателства над българското население.

Гръцки чети се явиха и в Дойранско (около с. Фурка) и Гевгелийско (около с. Богданци), в които все още бяха останали по няколко гъркомански семейства. Тези чети, по-скоро банди, нападаха българското население по време на полска работа или при отиване в града на пазар.

И в града не беше спокойно. Гръцкият владика бе вербувал разни шайки, които, закриляни от властта, провокираха българските граждани. По улиците често ставаха сбивания между гъркомани и българи, за които властта винаги изкарваше виновни българите. В тези години ръководители на местната революционна организация бяха учителите Тенчо Тенчев и Георги Кулишев. Първият наскоро замина за Америка, където почина. Георги Кулишев остана сам да дава обяснения пред властта за схватките, които ставаха по улиците, и често биваше задържан в местния затвор.

Дойранската революционна организация, общо взето, не взе голямо участие в Илинденското въстание, тъй като в града и околната имаше компактен турски елемент. Обаче Дойран и Дойранско имаха много голямо

значение като сигурен канал за преминаване на чети и куриери от Струмишко към Кукушко и Гевгелийско. Вързото и блатата, а особено близостта на Беласица, твърде много спомагаха в това отношение. Гоце Делчев и Даме Груев при различни случаи няколко пъти минаха през Дойран.

Знаменателен стана следният случай при едно от преминаванията на Гоце Делчев през Дойран. Това беше, ако не се лъжа, през лятото на 1898 или 1899 г. Аз бяха още дете. Помня, че Делчев гостуваше у дома. Една сутрин той седеше въз миндера на откритата софа на нашата къща, която гледаше към двора на намиращото се в съседство околийско управление. Там в този момент стоеше милиязъмът (жандармерийски офицер) Исмаил ефенди и даваше някакви нареждания на заптиетата. По това време турците под дърво и камък търсеха Гоце Делчев — Крилатия дявол (Канатлъштейн), както го наричаха. Милиязъмът, като видя гостенина и майка ми, поднасяща му кафе, се загледа в тях и викна: „Хаджийке! Гостенин ли имате?“ Майка ми прибедия. Чинията с кафето затрепера в ръката ѝ. По лицето на Делчев обаче не трепна нито един мускул. Той спокойно отправи с ръка едно темане (поздрав) към турчина и пое кафето. Тази случка дълго се коментираше у нас. И днес дори, като си спомня за нея, винаги правя сравнение с една известна случка из живота на друг велик българин — случката с Левски в бръснарницата.

Както казах по-горе, след Илинденското въстание в Дойран непрекъснато се вършеха арести и обиски. По този повод си спомням и следната курioзна случка. В къщата ни се вършеше обиск. Десетина заптиета тършуваха из избата и по тавана, докато милиязъмът седеше в гостната стая, пиеше кафе със сладко и разпитваше майка ми. Единствен „мъж“ в къщи бяха останал аз — баща ми беше арестуван, единият ми брат — Димитър, бе забягнал, тъй като беше търсен от властта по повод на Винишката афера, а вторият ми брат — Георги, бе извън града, по работа. По едно време заптиетата се провикнаха от тавана: „Исмаил ефенди! Бомбалар (Бомби)!!!“ Милиязъмът подскочи, майка ми прибедия. В същност всички знаехме, че в къщи няма оръжие. Веднага се изкачих на тавана, където намерих запти-

тата, застанали на почтително разстояние от един сандък, пълен с книги и разни картонени форми на кристали, правени от брат ми, когато беше ученик в прогимназията. Напразно увещавах запитетата, че това не са бомби. Натовариха сандъка с учебниците и формите на гърба ми и ме свалиха при млязъма. И той не можа да разбере що за „бомби“ са това. Нареди да ме отведат при каймакамина. Затършиха ме, със сандъка на гръб, в околийското управление. Каймакаминът много се зарадва, когато му докладваха новината. Но като видя мукавените форми, изпадна в недоумение. Тогава отворих учебника по минералогия и започнах да му обяснявам предназначението на тези чудновати за него предмети. Той взе една от формите, разчупи я, след което ритна сандъка и нахока запитетата.

ДОИРАН ПРЕДИ ВОИНИТЕ — БИТ И ОБЛИК

Доиран бе известен със своето хубаво местоположение, богата околност и красиво езеро. По облите хълмове, надвиснали над водната шир, се редяха амфитеатрално, притиснати една до друга, стотици бели къщи. На места червените им покриви се губеха в буйна растителност. Над тях в синевината стърчаха минаретата на няколко джамии, кулата с часовника, дървишкото теке до нея, както и десетината каменни конаци на доиранските бейове. Долу, край брега на езерото, се оглеждаше във водата хубавата сграда на българското прогимназиално училище. Малко по на север, недалеч от брега, беше голямото двуетажно здание на хекюмата (околийското управление). В северозападния край, кацнала властно върху канарите на „Мечкина скала“, стърчеше самотна, като древен замък, черквата „Св. Илия“. До нея, все така високо над градските къщи, се издигаха митрополията. Отдалече не личаха никакви улици. Целият град, с къщите, брега и градините, се сливаше в една обща панорама, която като фантастичен декор се отразяваше в езерните води. Именно оттук, откъм езерото, градът разкриваше всичката си красота и своеобразие, особено сутрин, когато леката мъгла очистиаше водната шир и първите слънчеви лъчи заливаха долината. Тогава синият небесен купол, зелените скло-

нове и къщите под тях трептяха особено ярко в отражението на езерното огледало. Вечер водата приемаше тъмносив, куршумен цвят. Тъмните очертания на града и планините вземаха мистичен образ в куршумените води, където играеха удължените светлини на къщите.

Не по-малко интересна картина се разкриваше и от височините на града към изток. Широката водна площ блестеше като огледало. Китни ливади, тъмни гори и бели селца се редяха по отсрещния бряг. Над тях стърчеше Беласица със скалистите си първенци Тумба и Калабак. По на юг Круша разстилаше облите си чукари. През процепа между двете планини погледът се губеше найде далеч, към Боздаг.

Доиранското езеро е на 160 м над морското равнище. Нагоре по хълмовете градът се изкачваше на още не по-малко от 200 м. Климатът бе умерен и мек. Близостта на езерото и планините притъпяваха климатичните амплитуди. Летните сезони обикновено бяха сухи. През месеците юли и август понякога настъпваха горещини до 60 градуса на слънце. Привечерите обаче биваха разхлаждани от свеж източен вятър. Нощите ставаха хладни и приятни, особено в горните махали, както и покрай езерния бряг. Несъмнено това беше твърде ценно за курортните изисквания на един град, какъвто напоследък претендираше да бъде Доиран.

Зимите обикновено биваха умерени. Случваше се обаче дни наред в града да беснее северозападният студен вятър, наричан „вардара“. Той с голяма ярост нахлуваше в града откъм р. Вардар през прохода Дервен, понякога придружаван със снежни виелици, които трупаха големи преспи. В такива дни езерото замръзваше. Такова замръзване например имаше през 1905 г., когато по леда премина цяла сватба.

Пролетта в града настъпваше твърде рано. Още от средата на месец февруари бадемите започваха да цъфтят. През март обикновено валиха обилни дъждове, а през април вече цялата околност зеленееше. Рядко пролетта бляева с такава пъстрота — съчетание на води, ливади, градини, лозя и гори, както в Доиран.

Есента пък биваше спокойна. От север започваха да прииждат на ята блатни птици. В тихите звездни нощи техният кръсък се разнасяше над града като предвестник на първите студове. Рибата от откритите води на-

влизахе в заблатените места. Рибарите завардваха ловищата. В спокойните дни от място на място се чуваха гласовете на пазачите на ловищата (ратерите), които пропъждаха блатните птици.

По изобилните си води Дойран приличаше на Воден. Почти по всички улици течаха малки вадички или, както местното население ги наричаше, „барии“ (вероятно от „бара“). Повечето от тях водеха началото си от градските чешми. През северния край на града протичаше реката Джангърка, която извираше от местността „Деребаш“, под върха Калателе. Слизайки надолу, тя напояваше близките градини, след което се спускаше в един дълбок овраг и образуваше красив водопад. По-нататък водите ѝ се използваша за напояване на така наречените Шейхови бахчи, както и в табакханите, а в самия град водите ѝ въртяха единствената в града воденица. В тази именно воденица през 1843 г. починал Теодосий Синаитски — загинал при срутване на покрива ѝ поради тежестта на падналия обилен сняг.

Дойран имаше хубава и студена вода за пиене. Повече от 40—50 чешми шуртяха непрекъснато из разните махали и близките до града околности. В тишината на безмълвните нощи звънката песен на чешмите тихо напелваше за романтиката на минали години. Особено поетична беше Табачката чешма, при р. Джангърка. Нейните води игриво се стичаха по облите камъчета и се вливаха в реката. Около чешмата се издигаха стройни топови. В тихите летни нощи, когато вечерната прохлада леко раздвижваше спящите дървета, мелодичният напев на чешмата се сливаше с песента на славените и шепота на листата.

Освен Табачката, други по-важни чешми с обилна вода бяха: Тоновата чешма в центъра на града, Настоящата чешма под джамията, Салийската чешма на пазарния площад и Шадраванът в южния край на града. В двата срещуположни края на града се намираха чешмите „Св. Петка“ и Тушановата чешма, чиито води се смятаха за свети и минаваха за лековити. Суверни хора, които пиеха или се извираха от водата на тези чешми, оставяха пари или конци от дрехата си „за здраве“. Освен чешмите в града имаше и няколко „кюпчета“ — издълбани в скала корита, от които извираше вода. В много от дворовете имаше и кладенци. Езерната вода,

взета от дълбоко, също така беше добра за пиене. Водата по крайбрежието обаче често биваше замърсена и затова я употребяваха само за пране.

През града преминаваше шосето Солун—Кукуш—Дойран—Струмица. Това шосе следваше старото римско трасе Солун—Кюстендил, останки от чиято настилка имаше около с. Владая. От Дойран за Гевгели водеха два черни пътя: единият — през височината Дуб, другият — през Калателе, дълги, всеки от тях, по около 14—15 км. В близост до града минаваха две железопътни линии. Едната — в източна посока: Солун—Дедеагач—Цариград, строена през 1893 г. от френската компания „Жонксон“. Дойранската гара беше на три четири километра от града, на южния бряг на езерото. До нея обикновено отиваха с лодки. Другата железопътна линия — Солун—Скопие, строена от австрийската компания „Барон Хирш“, минаваше на около 12 км западно от града и следваше течението на р. Вардар. Двете железопътни линии бяха свързани чрез междинна линия от с. Карасуле до с. Клиндир.

Дойран беше заобиколен с красиви, бих казал поетични, местности: градини, лозя, буйни ливади, зелени поляни, кошкови с чинари и слънчеви плажове. От двете страни на града, по склоновете на Дуб и Калателе, бяха лозята, а под тях, край брега на езерото, следваха черничеви и зеленчукови градини. Но най-хубавите зеленчукови градини бяха при изворите на реката.

По брега на езерото се редяха хубави плажове и поляни с китни чинари. Плажът при гарата в много отношения съперничеше с нашите черноморски плажове. Прекрасен слънчев бряг! Ситен, златножълт пясък се разстилаше на километри дължина, а в дълбочина достигаше някъде, например в местността „Трънката“, до 3—4 км. Дъното на езерото бе песъчливо, водата лятно време се стопляше като в басейн; край брега тук бе плитко и безопасно можеше да се навлиза на 100—200 м навътре. Друг хубав плаж, по-близо до града, беше плажът при „Шестте явора“. Непосредствено до южния край на града в местността „Къшка“ се намираше любимото за къпане място на дойранските деца, въпреки че тук плаж в същност нямаше — брегът бе каменив и стръмен. Тази местност беше и любимото място

за неделни разходки на дойранчани — тук ставаха хората, турските донумни, борби на пехливани и пр.

На север, непосредствено до града, беше местността „Защърква“, където момите ходеха да белят платната, а рибарите държаха лодките си. Още по на север, където свършваха градините, бе местността „Ръта“ — просторна зелена поляна, на която се намираха пет вековни чинара, прострели клоните си над блатото. Това място бе най-красивият кът по брега на езерото. Тук ставаха големите тържества на празника на братята Кирил и Методий. Заобиколен от тръстика, тук имаше един своего рода воден басейн с чисто дъно, където идваха да се къпят по-възрастните граждани.

Градът се делеше на няколко махали: горе, по височините — турската и циганската махали; долу, край езерото — чаршията (Вароша); под циганската се намираше еврейската махала, а в южния край на града беше табакханата — десетина постройки, в които се сушиха кожи. Повечето от улиците на града бяха тесни и криви, други пък — доста стръмни. Единствената права и по-широка улица беше „Главната“ — покрай брега на езерото. По нея ставаше най-голямото движение. От едната ѝ страна — между езерото и самата улица, бяха наредени кафенетата, а от другата ѝ страна — предимно бакалници и бръснарници. Успоредно на главната улица следваше „Чаршията“. Тук се намираха хановете, фурниите, манифактурите и занаятчийските дюкяни. Тази улица особено се оживяваше в пазарни дни. Трета улица, успоредна на първите две, стръмна и тесна, минаваше покрай гръцката митрополия, Табачката чешма, под джамията и свършваше при еврейската махала. Тези три улици бяха пресечени от 10—12 напречни малки улици, повечето тесни, криви и мрачни, по някои от които течаха малки вадни. За турската махала водеха три улици: една — от центъра на града, широка и стръмна, на места със стъпала, наречена „Пальона“, минаваше покрай дълбок овраг, в дъното на който течеше вода; втора — от Табачката чешма, и трета — от еврейската махала.

В някои квартали на града имаше задънени улици (чикмасокаци или кьорсокаци), които завършваха понякога с разширения, служещи за общи дворове на застроените около тях къщи, предимно рибарски. Други

пък задънени улици така се стесняваха, че кола не можеше да се върне обратно. Имаше и улици, в които никога не проникваше слънце. Това бяха тъй наречените джендемсокаци — тесни, криви и понякога много стръмни. Когато човек минаваше по тях, неволно изпитваше чувство на страх.

Освен големия пазарен площад, където всеки вторник ставаше пазар, в града имаше още два по-малки площада: единият — в центъра, където някога са ставали хората, а другият — около рибното тържище.

Почти всички улици бяха павирани с турски калдъръм. При дъждове водата се изтичаше в езерото, улиците се измиваха и кал не се задържаше. Лятно време прах нямаше и въздухът винаги бе свеж. При големи дъждове Джангърка силно прииждаше и заливаше северната долна част на града. Над реката бяха прехвърлени три стари каменни моста, вероятно турска, а може би и римска направа.

Около 1910—1912 г. градът наброяваше 1600—1650 къщи, от които около половината турски, 500 български-православни, 150 гъркомански, 20 сърбомански, 60 цигански, 40—50 еврейски и 10 български-протестантски. Според времето, през което са били строени, тези къщи бяха различно изпълнени. Едни бяха „стари къщи“ — останали от 17 или 18 век. Други бяха от цариградски тип. Наричаха ги „конаци“, били са строени вероятно около Кримската война. Трети тип бяха паянловите къщи, а четвърти — „гевгирени“ — от тухлена илдария, строени през последните години.

Почти всички „стари къщи“ бяха в един стил: силно издадени дървени стрехи, външни дървени стълби, дървени чардаци и софи към дворовете. Стаите имаха прозорци и врати към чардаците и бяха доста тъмни. Чардаците гледаха към дворовете. Всички стари къщи бяха строени от камък и кирпич, с външни стени дебели 80—90 см, което позволяваше в тях да се вграждат долапи. Подовете и покривните конструкции бяха от гъбови греди, а таваните бяха дъсчени, много често с резба. Повечето от тези къщи бяха с приземие и етаж. Предната част на приземието (под чардака) носеше названието „трем“, а зад него, под стаите, се намираше долната къща“. Самият чардак в Дойран се наричаше „салон“ (или „полата“). Дървените конструкции бяха

ковани с черни цигански гвоздеи, с глави колкото стари десетолевки. Възрастни хора разправяха, че при строежа на тези къщи цигани с целите си домочадия по цели дни ковели гвоздеи в двора.

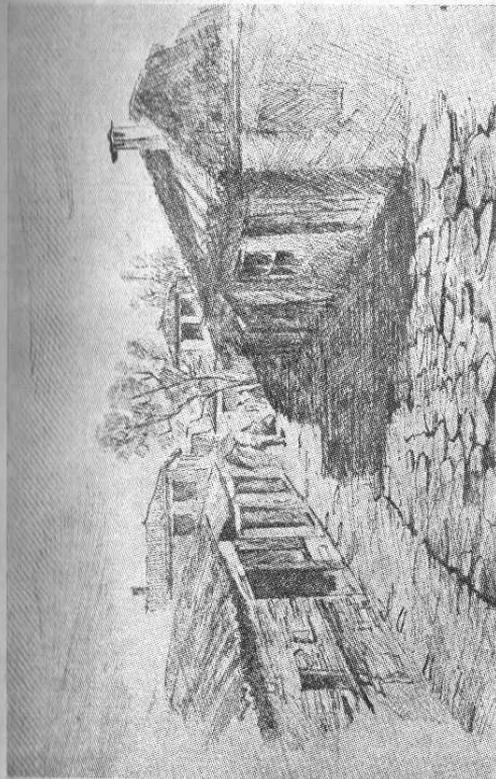
Цариградският тип къщи бяха каменни сгради, с вътрешни дървени стълби, които извеждаха в добре закътан „салон“. Отстрани на салона се подреждаха стайте, с прозорци вече към улицата. Много от тези сгради имаха балкони и еркери с конзоли, които придаваха завършен архитектурен вид на сградата. Такива бяха бейските конаци, гръцката митрополия и някои къщи на по-богати българи по главната улица. Такава къща си беше построил и гръцкият митрополит Милети.

Пааянтови къщи имаха обикновено бедните занаятчийски и рибарски семейства. Тези сгради се състояха от дървен скелет върху каменна основа. Върху скелета се наковаваха леси (тръстикови платна) в два пласта, върху които се полагаше вътрешната и външната мазилка. Пааянтовите къщи се строяха винаги едноетажни.

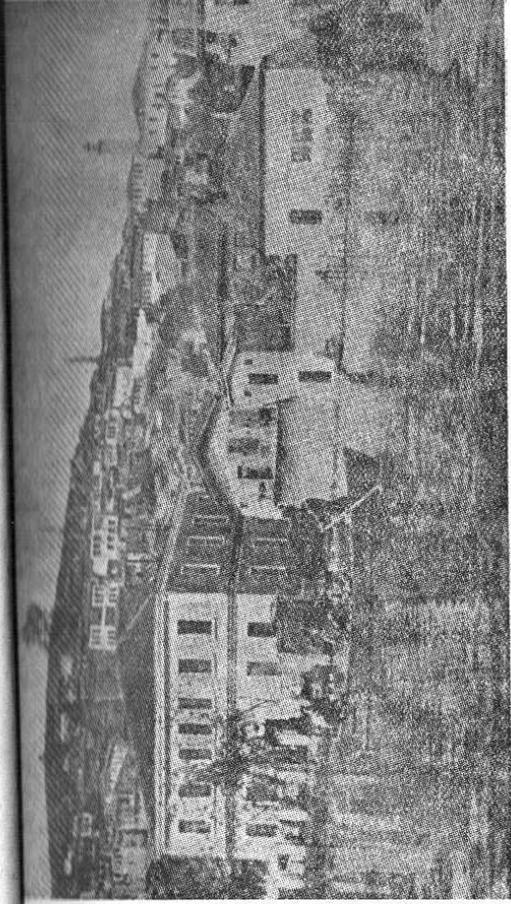
Едва напоследък бяха построени няколко масивни, тухлени — „гевгирени“ къщи, каквито бяха: българското училище, околийското управление, новият хотел и няколко частни къщи по главната улица.

Към 1912 г. населението на Дойран възлизаше на около 7,500—8,000 души, от които 3,000 бяха българи, 700 гъркомани, 50—60 сърбомани, 200 цигани, 100 евреи и останалите — турци.

Дойран беше рожба на своята околия. Голяма част от дойранските жители бяха пришълци от близките села. В стопанско отношение градът и околията бяха неразривно свързани помежду си. Дойранска околия включваше пространството от левия бряг на Вардара (без няколко села) до Чепели балкан, Беласица и Круша планина и от гара Удово (Гевгелийско) до гара Калиндир (Кукушко). По-голямата част от това пространство е заета от планини и отделни височини, останалата — от низини, котловини и малки полета. Съобразно с конфигурацията на терена, Дойранска околия се разделяше на три части. Северната част, между Вардара и Чепели балкан, наречена Боймията, беше най-богатата и най-добре обработена. През нея минава Валандовската река. На юг се простира планинската част Кузлудере, заета от западните разклонения на Беласи-

Дойранска улица с рибарски жилища

Централната част на Добран. На преден план е българското училище „Евзарх Йосиф“

на. През нея протича реката Чинардере. Още по на юг следва Дойранската котловина. Тя е най-красивата и най-заселената част на околията, оградена от три страни с планини. По-голямата част на котловината се заема от водите на Дойранското езеро. В североизточната ѝ част, между брега на езерото и полите на планините, се простира ниска равнина, носеща названието „Гьолбаш“ („Глава на езерото“). През тази равнина протичат реките Коджасу, Николечка и Поповска.

Дойранска околия обхващаше 75 села, разпределени в трите ѝ части както следва: в Боймнята — 24 села със смесено население; в Кузлудере — 20 села, пръснати по склоновете на Беласица, всички населени от юрци; в Гьолбаш — 28 села със смесено население. Населението на околията, според данните на турския статистик Шемседин Саами, към 1895 г. възлизало на 28,379 жители, от които: 18,144 турци, 7,482 българи, 1,080 цигани, 1,240 помаци, 154 евреи и 30 власи. По-големите села в околията, населени от българи, бяха: Чаландово, Пирава, Фурка, Акънджали, Попово, Брест, Владия, Гола и други по-малки, които бяха предимно бейски чифлици. Главният поминък на населението от околията беше земеделието и скотовъдството. Пак според данни на Шемседин Саами, в Дойранска околия имало около 27,000 дуяума, обработваема земя. Обработването обаче се извършваше по най-примитивен начин. По-голямата част от земята принадлежеше на бивовете и по-богатите турци. От житните растения се отглеждаше: пшеница — предимно в Боймнята, ръж и овес — в Кузлудере, и царевича — най-вече в Гьолбаш, по-малко в Боймнята. От индустриалните култури се отглеждаше памук, сусам и малко афюн (мак). Поманските села в подножието на Беласица отглеждаха и в малки количества ориз. Със скотовъдство се занимаваха юреците от планинските села на Кузлудере, които отглеждаха най-вече големи стада кози. Овце имаше по-малко, предимно в българските села. Откъм товарен добитък околията бе сравнително бедна. За пренасяне на товари юреците използваха магарета. За регатен добитък имаше още по-малко. За такъв по-малко използваха биволи, а българите — волове. Крава имаше почти всяко селско семейство.

Макар че умереният климат и добрата почва бяха благоприятни за овощарство, овощни градини в Дойранско нямаше. Само около село Валандово се отглеждаха хубави дюли и нарове. Дойранска околия беше известна с чудесното си грозде. По хълмовете над селата Пирава и Валандово имахе големи пространства, засети с десертно грозде от сортовете жълта и червена „разакия“ — едро, ароматично и трайно грозде, което намираше добър пазар в Солун, Будапеща и Виена. Юрушките лозя в Кузлудере бяха засети изключително със сорта памид. От него се приготвяше чудесен петмез, който се изнасяше в мехове за продаван в дойранския пазар.

В Дойранска околия нямаше много гори. Запазен дъбови и букови гори имаше само в горните части на Беласица. Малки, нискоствъблени гори се срещаха и по склоновете на Круша планина. По хълмовете и височините западно от самия град се зеленееха млади гори от габър и шубраци от парнар. Парнарът е вечно зелен храст, чиито коренища се използват като дърва за огрев и се наричаха „чикори“.

Една част от българското население на селата се занимаваше и с бубарство. Големи пространства от Бойменията, покрай Валандовската река и с. Валандово бяха засети с черничевни дръвчета.

От източната страна на езерото, покрай брега около с. Брест и Поповска река имаше обширни ливади. Всяка есен десетки лодки пренасяха сено от с. Брест за Дойран.

Главният поминък на българското население в самия град беше риболовът. Останалата част от българите в града, както и цялото турско население се занимаваше със занаятчийство и търговия. От всичко около 300 дюкяна в града, най-много бяха бакалници и кръчми или кафенета. По цялото протежение на главната улица, покрай брега на езерото, бяха наредени характерните за Дойран питейни заведения с малки градинки и наколни тераси над водата, в които се сервираха както спиртни напитки, така и кафе и локум. В същност в Дойран кафенета и кръчма значеше едно и също.

От занаятите в града най-много беше застъпено обуварството. В центъра на града имаше цяла улица, покрита с лози, от двете страни на които бяха наредени

панукчийниците, с надвиснали стрехи и широки „кепенци“ (пейки). В тях рояк турци, приведени, изработваха кондури и чехли за турското население от града и околията. Българските обувари пък изработваха по-фини обувки, предимно ластични ботинки за българското население. Старите, цветущи по времето на Възраждането занаяти, като абаджийство, бояджийство, мутифчилък, сарачество, табакчийство и пр. бяха вече западнали. В чаршията бяха останали много малко абаджии, които изработваха горни дрехи за турците от селата и част от градското население. Бяха оредели също така и бояджии на платна и прежди. Новите мануфактурни тъкани и прежди бяха изместили до голяма степен домашните платна. Вносът на европейски мезини пък, много по-фини и евтини от местните, чувствително засегна табациите. Напоследък те бяха се ограничили само в производството на мезини и сахтияни за местна употреба на панукчийниците и самарджииите. Освен тези по-важни занаяти в града имаше и няколко калайджийници, железарници, шарланджийници, сарачници и др.

По това време в Дойран бяха останали от миналия век около 30 хана, които, западнали вече, се използваха предимно за подслон на добитъка в пазарни дни. Едвак от тях се стопанисваха от деведжийи (камилари), които все още бяха останали по 15—20 камили за пренасяне на стоки за Струмица, Пехчево и Щип. Само два от старите ханове работеха още като страноприемници, а цялото отсядаха преминаващи търговци на път за горните радове. В последно време край брега на езерото беше построен нов хотел с добре обзаведено кафенета към него.

В Дойран градинарството бе много добре развито. След рибарите второ място по численост заемаха градинарите. Освен в Дойран дойрански градинари обработваха градини и край селата Брест и Владая. В някои от градините имаше посадени доста черничевни дръвета, а съществуваша не малко и специални черничевни насаждения. Но напоследък бубарството в Дойран бе рочнало да запада. Затова и копринената фабрика на брати Блачеви бе изостанала и започна да се руши. Вносът на евтина и фина коприна от Франция подбиха българското производство. За сметка на Дойран беше издигнат като център на търговията с пашкули град

Гевгели. Там се продаваше и почти цялото производство на пашкули от Дойранска околия. В самия град само няколко семейства продължаваха да се занимават с отглеждане на копринени буби в голямо количество. В много къщи се отглеждаха буби за домашни нужди от произведената коприна тъчаха платна или правеха конци за въдници и рибарски мрежи.

Някои стопани в Дойран отглеждаха и тютюн. В града бяха направени опити за отглеждане на широколистен тютюн тип „виржиния“ и на ксантийския дребнолистен тютюн тип „басма“. През 1905 г. солунския еврейин Саул откупи много места от турските бейове в землището на Дойран и с. Владая и основа в това село предприятие за обработка на тютюн, в което работеха много жени и момичета от Дойран. Предприетието обаче не можа да успее. Не успяха с тютюнопроизводството и дойранските граждани. Тютюните им биваха изземвани на безценица от „Режията“ — предприятието на чуждестранни тютюневи монополи, което ги изгаряше, за да се поддържат високи цени.

Напоследък в Дойран широко развитие намерил земарството. Тъй като турците към края на миналия век бяха иззелли и превърнали в ниви голяма част от старите лозя, намиращи се по склоновете на височината Дуб, гражданите бяха почнали да засаждат нови лозя по склоновете на Калателе. Тук почти всяко семейство имаше свое лозе, засадено с разнообразни сортове лозя както и овошки. И тук турците бяха заграбили най-хубавите места по средните склонове на височината, а българите бяха останали долните части на склоновете където почвата бе глинеста или чакълеста. Затова, докато на българите гроздето не достигаше, турците разполагаха с излишни количества и продаваха и на кръчмарите.

Заедно с отслабването на занаятчийството в града почна да замира и търговията. Двете железопътни линии изместиха дългите кервани от камили. Търговията се ограничи само в някои отрасли от местно значение, и, на първо място — в търговия с прясна и солена риба. Освен това от Дойран изнасяха пашкули, жита, сурови кожи, добитък и малки количества афион. Солунските евреи изнасяха и грозде от Валандово и Пирава за Бу-

дапеша и Виена, за което на гара Удово се изработваха шайги. Изнасяше се също така и доста памук.

Всичко, което градът произвеждаше, се пласираше в околията чрез пазарите. Едновременно панаири бяха вече загубили своето значение. Постепенно ежеседмичните пазари поеха тяхната роля. В околията всяка седмица ставаха три пазара. В града имаше пазар всеки вторник. На този ден най-големият площад в града — „Салията“, се покриваше с десетки видове сергии с пануци, оглавници, кинкалория, манифактура, купища зарават, кътове с плодове, чували с брашно и пр. Още от зори юруците със стотици магарета, натоварени с дърва, пълнеха улиците и мегдана. На следващия ден — сряда, ставаше пазар във Валандово. Тук се стичаха седмично от най-богатите краища и то не само от Дойранска, но и от Гевгелийска и Струмишка околия. Търговеците и занаятчиите от Дойран, които посещаваха този пазар, тръгваха от града още в зори, с расчет към 7—8 часа да бъдат там и към 2—3 часа следобед посещаваха обратно. Този пазар беше най-богатият в Дойранско. Тук се предлагаха кожи, пашкули, плодове, птици, месо, жита и пр. Селяните пък търсеха най-много солена риба, манифактура и кинкалория. Най-после — всяка събота ставаше пазар и в с. Акънджали, на брега на езерото. Тук се стичаха селяни от селата покрай Круша и Беласица. Повечето от дойранските търговци идваха в Акънджали с лодки. Понеже тази част на околията беше по-малка, то и пазарът беше по-беден и не представляваше особено голям интерес за дойранските търговци.

Докато в стопанско отношение, вследствие на безмянитния внос на стоки в Отоманската империя, градът беше в застой, културният живот и битът на гражданите бележеше значителен напредък. През последните години животът в Дойран се беше доста разнообразил. Много хора бяха посетили Битоля, Солун, Скопие, София, Цариград и други напреднали градове, много младежи и девойки бяха завършили образованието си в български и турски, а някои — и в гръцки и сръбски училища. Всячко това изигра много голяма роля за издигане културното ниво на дойранчани, макар че в много отношения в града се беше запазил старият бит. Например облеклото все още не се бе изменило много.

Голяма част от гражданите, предимно занаятчии и рибари, все още носеха черни беневерици. Над тях опасваха дълъг ален пояс. Лятно време носеха басмена „антерия“ (горна риза), а зимно време — памуклийка. Върху „антерията“ или памуклийката носеха къса горна дреха от аба, наречена копаран. В празнични дни вместо копарана обличаха либаде — дреха със същата кройка, но от синя или черна чоха. На главата си носеха червен фес с пискюл. В делнични дни се обущаха пануци, а в празнични — ластични ботинки. Зимно време много граждани обличаха гуни — подплатени абени шуби, а по-старите — кюркове от по-фини платове, подплатени с по-скъпи кожи.

Облеклото на жените се състоеше обикновено от дълъг фистан (рокля), басмен или копринен, с къдри или плисета. Отгоре момите и младите булки носеха къси полки (жакети), които се доставяха от Солун. По-възрастните жени лятно време обличаха върху роклите къси до кръста елечета, с ръкави, наречени забъни, а зимно време по-богатите носеха подплатено с кожа чехено „сако“. Младите жени зимно време обличаха яркочервени или яркосини, подплатени с бели кожи дълги до глезените „сака“. Върху роклите жените носеха престилки от домашна тъкан или басма, наричани предници. Косите си сплитаха на две плитки. На главите си носеха шамия (забрадка), а в празнични дни момите и младите жени се докарваха с кавраци (копринени за брадички), поръбени с платени кенари, които в Дойран наричаха кенета. На ушите си окачваха златни общо обикновено стари турски монети, наречени фрулини. Ншиите си носеха низи от дребен бисер, фрулини и мърджан (корал).

В по-старо време мъжете носели гайтанени чешари. Богаташите се обличали по подобие на турците: сребърни джамадани, копринени пояси, кюстеци (сребърни ширити за часовник), а жените — с дълги копринени поли, нагоре с елечета, на главите с малки фелечета, украсени с тепелъци (сребърни дискове). На пояса си жените опасвали широки колани със сребърни пафти. Всичко това обаче бе вече отживяло.

Докато през миналия век жените в Дойран самитчаля всички платове, необходими както за женското така и за мъжкото горно и долно облекло, то още къ-

край на същия век вносните платове в значителна степен замениха домашните тъкани. Това на свой ред допринесе за последвалата промяна в облеклото. Много граждани, дори и турци, започнаха да ходят с панталони. Женското облекло прие по-модерна кройка.

Все пак много жени и до последно време тъчаха. В тремовете на много къщи имаше разбой (станове) с необходимите към тях принадлежности: кросна, нищелки, бърда, совалки, скрипци и пр. Освен платна и платове, на тези станове жените изработваха и чудесни килими. В тях именно те проявяваха своя вкус и майсторство, тъй като дойранското женско облекло не познаваше шевиците. Дойранските килими по тъкан и шарка напомнят чирпровските и пиротските. Мъчно може да се каже кои от кои са се влияли. Във всеки случай дойранските килими бяха доста ярки и много красиви, изпълнени в интересни съчетания на геометрични форми, придържащи се към един напълно оформен местен стил. Преобладаващите цветове на килимите бяха синьото и червеното, съчетани с много вкус и майсторство. Боите бяха трайни и се запазваха свежи — заслуга на местните майстори-бояджии.

В Дойран къщата уредба дори и в последните години все още беше доста примитивна. Къщите се състояха обикновено от две, рядко от три стаи, наредени зад „салона“ (чардака). Най-голямата стая се използваше за всекидневна. В нея се разполагаше кътът (огнището), от двете страни заобиколено от миндери. В много случаи това помещение се използваше и за спалня, а зимно време тук се и готвеше. Това всекидневно помещение носеше наименованието стара къща. В стените му се враждаха много долапи, а над прозорците се поставяха мусандри (полици). В единия ъгъл на стаята се поставяше иконостасът с иконите, пред които винаги мъждееше кандило. Пода зимно време застилаха с дебели черги, а понякога под чергите слагаха и розозки. Спеше се върху дюшеци, поставяни на пода. Долапите, в които се съхраняваха горните дрехи и постилките, носеха името сергени. Ако нямаше такива, постилките биваха нареждани в единия ъгъл на стаята и се покриваха с чаршафи. Освен всекидневната много семейства имаха и гостна стая по края с миндерлъци, постлана с хубави килими и черги, коя-

то стоеше така наредена само за посрещане на гости по именни дни и други случаи. Приземните етажни в Дойран служеха за изби и като помещения, където лятно време домакинните тъчаха. В единия край на „салоните“ имаше водник — мивка, а в другия имаше миндерлъци или софи. Кухните обикновено бяха в двора. Лятно време гражданите прекарваха горещините по „салоните“ тремовите или в дворчето под сянката на лозите.

Порядъкът в дойранските къщи бе строго патриархален. Бащата се ползуваше с всеобщо уважение. Вечер, когато се прибираще в къщи, всички членове на семейството ставаха на крака и чакаха той да седне. След бащата майката свиваше колена срещу него около къта. Децата се подреждаха между бащата и майката. Коледата дойдеше време за вечеря, дъщерята или снахата слагаша софрата и поднасяха на старите леген и със вода, за да си измият ръцете. Обикновено всички се хранеха от общ съд. Бащата разрязваше хляба, а майката слагаше гозбата. Никой не смееше да посегне към нея, докато не почне бащата, нищо пък никой смееше да стане от софрата, докато обедът или вечерята не свърши. Крайно неприлично се считаше, синовете, макар и възрастни и дори женени, да пушат в присъствието на баща си. Това се смяташе като акт на неуважение, уронващ бащиния авторитет. Бащата направляваше и ръководеше цялата работа, била тя търговия, занаятие, риболовство или друго. Майката пък беше пълна господарка в къщи. Тя само готвеше и разпределяше къшната работа между дъщерята и снахите. Последните перяха, миеха, носеха вода за поливане, метяха дворчето и улиците пред къщите, месеха хляб. Главната храна на дойранските семейства беше рибата: пържена, гювеч, риба-яхния, риба-чорба и риба-кора (баба ница с риба). Най-големият специалитет на дойранци беше рибата на скара. За тази цел обикновено вземаха перкия — бяла риба. Вътре я пълнеха с лук, махмал и чер пипер. След това от двете страни подлагаха парченца тръстика и слагаха рибата върху скарата. Такава риба се продаваше по кафенетата като мезе за ракия и на гарата — на пътниците.

В Дойран се срещаха стари патриархални семейства с по 15—20 членове — деди, бащи, синове, внуци и правнуци, които живееха заедно и се хранеха на обща тра-

пеза. Всеки женей син се отделяше в отделна стая, а старите с децата живеяха в друга стая.

Животът в града протичаше тихо и обикновено, колкото не се случваха някои особени събития или произшествия на турците. Дойранчани бяха набожни, състрог морал, привикнали на известен ред и традиции, които бяха придобили силата на обществен закон. Те тачеха всички празници и пости. Коледа (Божик) и Великден се празнуваха по три дни. В деня преди Коледа, рано в зори, децата коледуваха. С дълги коледачки те бродеха из тъмнината и будеха успалите се домакини с коледната песен: „Коледа, коледа!...“ Домакините раздаваха на коледарите малки колачета (гевречета), които те наричаха на коледачките си. На Бъдни вечер, преди вечерята, обичай беше със свещи и тамян да се покани пред стълбището Дядо Коледа на вечеря. Същата вечер на трапезата се слагаше всичко, каквото има в къщи. Домакиният разрязваше питата с пара. На следния ден, рано след черковния отпуск, се слагаше трапеза, след което почваха посещенията на роднини и близки. За Коледа във всяка къща — бедна и богата — точеха баклави и сладки баницы. В Дойран само около коледните празници се продаваше свинско месо и то само в преддвернето на черквата. Хората го носеха скрито под дрехите си, за да не ги видят турците.

На Нова година (Василевден) децата сурвакаха. Това беше най-голямата радост за тях. Още в тъмни зори те чукаха по вратите с дървени чукучета. Улиците гъмнаха от новогодишната песен: „Сурва, сурва година!“ Сред общата глъчка на децата в тъмнината се разнасяха гласовете на продавачите на салеп, топли симиди и дойрански милинки (пинирли). На разсъмване майките и бабите водеха по-малките деца по близките къщи да сурвакат. В началото на заговорни започваше седмичната на карнавала. В неделните дни преди тази седмична маскирани младежи надвечер ходеха по улиците и избираха след себе си тъпни деца. През нощта заговорни по-младите отиваха на прошка при по-старите. Като привършеше вечерята, на точилката привързваха с парченце парче халва и почваха да го размахват пред устата на децата, за да го захаяят, без да си служат с ръце. Забира се, почваше се от най-малките. Той обичай се наричаше ланцикане.

В по-ранни години през дните преди заговезни селата и градовете били обикаляни от „русалии“ (подобни на кукерите), които събирали помощи за черкви и манастири. Облечени най-оригинално — във фустанели, джамадани и пр., въоръжени с брадви, топори и ятагани, те играели разни русалийски игри.

В деня след заговезни — на „чисти понеделник“ — домакините изваряваха всички съдове и почитвахъ основно къщите. Първите три дни от постите момите и по-старите жени „тримиряха“. В последния ден — срядата — годениците получаваха разни подаръци.

Гергьовден се считаше празник на пролетта. Пъвшните врати окачваха венци от коприва.

Най-голям през пролетния сезон беше празникът и Кирил и Методий. В деня преди празника учениците украсяваха училището и класните стаи с венци. На самия празник, след черковния отпуск, една внушителна манифестация начело с хоругвите и иконата на двамата първоучители се отправяше към училището, където се състоеше малка забава. Следобед в местността „Ръта“ под звуците на гайди и тъпани се организираха народни хора и борби на пехливани. Привечер празненството се пренасяше в града и до късно по улиците се извиваха хора, и се чуваха песни. На следния ден празненството продължаваше с още по-голям ентузиазъм.

Също така радушно се празнуваше и празникът „Св. Илия“. Тоя ден градът се изпълваше с гости от селата и околните градове. В навечерието на празника всички къщи, хотели и ханища биваха препълнени с гости. Стар обичай беше на тоя ден привечер гражданите и гостите да се возят с лодки по езерото. Това най-много привличаше гостите и ласкаеше местните граждани, особено рибарите. Докато предобед времето минаваше из кафенетата и в посещения по къщите, навечерето наставаше голямо оживление около лодките. По брега — по терасите на кафенетата, по прозорците и балконите на къщите се струпваше хилядно множество. Това бяха същински венециански нощи. По сините кристални води на езерото се носеха до 200—300 лодки, по единично или скачени по две-три заедно. Колкото по-гъста ставаше мрачината, толкова повече се оживяваше празненството. Като рояк черни врани лодките шареха надлъж и шир по езерото. Нощната ведрина леко бра-

деше водната повърхност. Вълните галовно се плискаха в предниците на лодките. Целият бряг ехтеше от музика и песни.

Празниците бяха единственото развлечение и почивка на гражданите. Тия дни се прекарваха по гости, из кафенетата или в разходки по лозята и градините. Празнуването на именини дни беше стар обичай в Дойран. Жените посещаваха имениниците сутрин, след черковен отпуск, а мъжете следобед.

В Дойран все още се спазваха старите обичаи: срещу Еньовден се паляха огньовете. Жените тропаха по избите, за да пдъят змиите и гущерите. На Преображение се носеше грозде в черквата. На Андреевден се вареше царевича „за здраве“. На „Св. Трифон“ зарязваха лозята. На тоя ден кръчмарите правеха големи гювечи и пияниците имаха случай да се напият както подобава. На Гергьовден връзваха люлки по дърветата да се люлеят.

Хората в Дойран все още вярваха в разни вампири и самодиви. Когато някой умреше при особени обстоятелства или пък не биваше погребан по установения ритуал, провъзгласяваха го за вампир. Тогава жените, насядали по праговете на къщите, разправяха за разни небивали приключения на вампири: как в среднощната тишина се чували стъпки по тавана и избата, как вампирът тършувал по долапите, как дрънкал с тенджери и сахани и пр. След това много от жените не смееха да се приберат в къщи. Рибарите пък вярваха в самодиви (наричаха ги самовили). Някои навивци дори твърдяха, че ги били виждали нощно време да се къпят край блатата. Разправяше се, че не бивало хората да се къпят след 15 август, когато настъпваше периодът на муровините (поява на тънък зелен пласт по повърхността на някои места из езерото), защото тогава се къпели самодивите и завличали неопитните плувци в дълбочините, където те се удавяли.

Голямо разнообразие в ежедневното на гражданите наисяха сватбите. Те бяха едни от най-големите събития в града. В старо време сватбите били много шумни и пищни, продължавали по цели седмици, съпроводени с разни обичаи и обреди. Наноследък, колкото и да бяха опростени, все пак при сватбите се спазваха някои от старите обичаи. Обикновено приготвленията

за сватба започваха от сряда. На този ден булката ка-
пеше другарките си на баня. В Дойран все още съще-
ствуваха старият турски обичай жените да се къносоват.
В петък нареждаха ченза на булката и всички жени се
точеха да го разглеждат. В събота вечер ставаше мал-
ка веселба както в къщата на момчето, така и в къща-
та на момичето. В неделя цялото сватбено шествие
тръгнаше от къщата на момчето. Първо вземаха кума
оттам се отправяха за булката. Последната целуваха
ръка на кума и оттук шествието се отправяше за чер-
квата. Начело вървеше циганска музика, която свиреше
революционни песни и предимно „Жив е той, жив е...“
Турците гледаха, слушаха и нищо не разбираха. След-
като се върнеха в къщи, булката заставаше в един
ъгъл на стаята и постоянно се кланяше и целуваха
ръка на всички, които идваха да я поздравят.

Когато се случеше момък да вземе булка от близък
град или село, цяла конна кавалкада от 20—30 ездачи
се отправяше за селото на момата. На връщане пи-
налите сватбари устройваха надбягвания по шосето
улиците на града. Такъв беше животът на христиания
в града.

Що се касае до турците, те никога не пропускаха
да подчертаят, че са господари, а другите — рая. В го-
леми жестокости над христианияте, особено ония, кои-
то се връщали от фронта: нападали селата, посягали на
жените и пр. След като започнали да търпят неуспех
по бойните полета, турците се бяха малко поукротили,
но не променяха природата си. Те не обичаха да бъдат
в контакт с христианияте. Живееха в горната махала с
вършено отделно. Бейовете имаха високи къщи с гра-
дини и харемлъци, а простите занаятчий обитаваха ма-
ки постройките. Ако попаднеш христиания в турската
махала, турчетата го замерваха с камъни, а възраст-
ните турци му отправяха кръвнишки погледи. Турците
обаче свободно се разхождаха из христианияските ма-
ли. Бейовете пиянствуваха из кафенетата и задиряха
христианияските жени.

Турците живееха еднообразно. Единствено байрам
и рамазанът внасяха разнообразие в тяхното ежедне-
вие. По време на рамазана през целия ден не се хране-
ха. На мръкване изстрел от кулата на часовника и

пестяваше края на поста и турците се отправяха по до-
мовите си, за да уталожат глада си. Рамазанските но-
щи бяха твърде романтични. Минаретата се украсяваха
с разни кандила. До късна нощ кафенетата оставаха
отворени и по улиците имаше оживление. Сутрин преди
разсъзване цигани с тълани и свирки ходеха да бу-
дят турците за сутринна закуска (суфюр).

Макар че турците в Дойран бяха мнозинство, гра-
дът имаше български облик. Навечер, след като слън-
цето се скриеше зад Калатепе, турците обикновено
посемаха стръмните улици към горната махала. Рядко
турчин след мръкване оставаше в чаршията. Тогава
българите се чувстваха като пълни господари на гра-
да. Улиците се оживяваха. Кафенетата светваха. Гра-
дът почваше своя вечерен живот.

Турците имаха свое кафе в центъра на града, на
лавната улица, което се посещаваше само от тях. В
него спиртни напитки не се продаваха. Затова турските
бейове, които обичаха да пият и гуляят, посещаваха
место българските кръчми и кафенета, където понякога
устройваха цели оргии. В такъв случаи посетителите-
българи напускаха кръчмите, за да избягнат евентуал-
ните скандали на пияните турци.

Освен върху облеклото и начина на живот, дългото
рабство с подавяващото турско мнозинство се
още отразило и на езика на българите в Дойран. В
говора им се срещаха много турски думи и изрази. Поч-
ти всички наименования на кухненските принадлеж-
ности, ястията и постелките бяха турски. Турски бяха и
наванията на частите на сградите, административните
термини и редица други думи. В употреба бяха влезли
ори някои турски поздравя, като: „Иш колай геле“
„Лека работа!“), „Аллах рази олсун“ („С божия
помаг!“) и др., които обаче се изговаряха в толкова из-
точена форма, че и самите турци не можеха да ги раз-
берат.

Характерна особеност на дойранския говор беше та-
ка, че в някои думи гласните „а“ и „о“ се удвояваха,
като например във фамилията имена — Пачоов, Мън-
чоов, в някои названия на местности — „Мърдаата“.
Калаанта“ и пр. Друга особеност на говора беше из-
съкването на някои съгласни: вместо „сега“, казваха
„саа“. На много места букви и цели срички се изпуща-

Ха при изговора: „отдех“, вместо „отидох“, „ке ом“ вместо „ще отида“ и пр. Всички тези особености пръвяха дойранския говор твърде трудно разбираем, доста груб, тежък и лишен от гъвкавост и звучност и го отличаваха от говора в съседните области на Македония. В дойранския диалект имаше доста думи, произлизащи от старобългарския език. В речта се употребяваха пълният и непълният член. Всички фамилни имена завършваха на „-ов“ и „-ев“. Имаше няколко семейства, чиито фамилни имена завършваха на „-ски“, което определяше местопроизхода на фамилията, като: Николай Полински от Полин, Кольо Сурльовски от Сурльово и др.

В Дойран се пееха хороводни, любовни, епични, революционни, битови и други песни.

Твърде разпространена бе например хороводната песен:

Тече вода, малъм, тече вода
Студена, студена, малъм, студена,
Носе гранка, малъм, носе гранка
Зелена, зелена, малъм, зелена.
На гранката, малъм, на гранката
Алия е постлана, малъм, постлана.
Въз алия, малъм, въз алия
Шарен гергеф имаше, малъм, имаше.
На гергефа, малъм, на гергефа
Синя риза имаше, малъм, имаше.

Характерни мотиви в дойранските любовни песни бяха красотата, младостта, любовта, отчаянието, раздялата, изневяратата и пр. Ето една любовна песен:

Море пий си, лудо, додека си младо,
Зере младост скоро поминува,
Като роса по зелена трева,
Като трева по равното поле.

Море аз си имам коя шарколия,
Он ме носи в девичини двори.
Джан девойка на двор вечеряше,
Кат ме виде, стана в кщи влезе,
Она влезе, майка ѝ излезе.

Излез, излез, керко неизлезла,
Та да видиш какво добро дошло.
Дека стое, ясно слънце грее,
Кя зборуваш, дребен бисер лее,
Да бех млада, бих го задюбила.
А болярка — бих го откупила.

Море мълкни, мале, мълкни онемела,
Как го любя време три години,
Никой пищо не можа узнае,
Узная ни само мойта чина.

Узная ни само мойта чина
И она бе скъпо откупена:
Всека зима по една фрулина,
За Гергьовден едно рудо агне.

В сватбените песни, които се пееха, когато извеждаха булката от бащиния ѝ дом, бе изразена скръбта на майката и дъщерята поради предстоящата раздяла. Други песни бе отразено тежкото положение на българското население под турското робство, теглата в турските заидани, произволите на бейовете и пр. Популярни хора пък пееха песни за подвизите на Крали Марко, за борбите му с Муса Кеседжия, за освобождаването на роби и пр. При разни празници се пееха подвизни песни, като например на Гергьовден, Лазаровден, Коледа, Василевден и пр. В последно време широка известност имаха революционните песни на Ботев и Чинтулов, както и песни, възпяващи подвизите на македонски войводи и чети в борбата с турците. Във връзка с известната Валандовска афера се пееше например следната песен:

Облак ли гърми, земя ли тътне?
Сокол ли пищи — юнашка птица?
От Валандово, Брайковци, Балници
и до Богданци всичко е в жар.

Три дена има откак е дошел
тиранът бесен рая да бие.
Спици под нокти, камшик по шия,
менгема на глава — в гореща вода.

А бре бугарин, кифир гяурин,
урум¹ се кажи, рахат да бъдеш!
Българин съм, вика, па не ще да знае,
Хайдушка песен весело пее.

Нека разбере цела Европа,
па ако иска и сам султана,
че тук живеят все македонци,
на Самуила славни потомци.

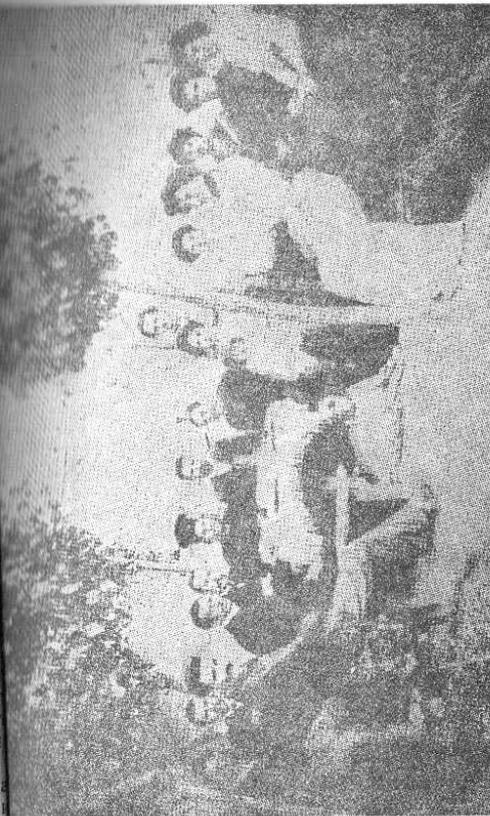
¹ Урум — грък. — Б. ред.

В по-старо време хората били главното развлечение на гражданите. В празнични дни на площада в център на града и при пазарището се извивали кръшни хора. Песните се изпълнявали от две групи жени. След като първата група изпеела един кулет, втората го повтаряла. Хорото вървяло в два успоредни реда. В началото били булките, след тях момите, а до тях малките момичета. Мъжете по-рядко играели. Чужд мъж не можел да се хване до чужда жена. В началото хорото се движело бавно. Постепенно темпът на песента се ускорявал и хорото ставало по-буйно. Напоследък хората по площадите вече бяха станали рядкост. Само при сватби и по време на празника на Кирил и Методий се извиваха кръшни хора. Старият ред вече не спазваше — всеки се хващаше, където иска. Играели се вече не само с пеене, а по-често при музика.

Дойранчани много обичаха да слушат приказки. За тях приказките заместваха четивото, което малцина можела да използват. В неделни и празнични дни, след обед, когато слънцето клонеше вече на запад и чинарите удължаваха сенките си към брега на езерото, създадена се традиция по-възрастни хора се събираха в местността „Зацърква“, в северната част на града, където под Тамбулковия явор старият рибар Киро Мъльоов, прост и неграмотен, но изкусен разказвач, разправяше стари приказки. Приказките му, доколкото се си спомням, бяха не само стари български, но и арабски, персийски, турски и др., с най-разнообразни сюжети. Интересно е, че някои от приказките, които той разправяше, по-късно срещнах между приказките на брат Грим. Просто необяснимо е за мене откъде въпросния разказвач ги беше научил.

В Дойран и Дойранско нямаше запазени археологически и архитектурни паметници от някакво особено значение. В града правеше впечатление кулата на чинарника, построена още в първите години на турско робство, както и намиращата се в близост на кулата джамия, която, според някои предания, преди завземането на града от турците била черква.

Черквата „Св. Илия“, строена през 1848 г. от дял камък, будеше интерес с хубавия си архитектурен облик отвън и с доброто си оформление отвътре, както и художествената резба по иконостаса и амвона.

Отляво надясно: учителите Георги Кулишев, Теню Тенев, Никола Хаджилагос, Никола Суриловски, Антон Костов, Елеви Спирострапчов и Димитър Михайлов. Между тях — свещеник Попвичиски. Между жените са учителките М. Хаджиополова, Ек. Калачева, Ек. Телятинова и М. Поппетрова. Снимката е направена в двора на квартирата на руския прагемник Воронин (къщата на Теневци).

В двора на една стара къща в долната част на града (Вароша) имаше разхвърлени части от каменни колони, капители, бази и плочи с латински надписи. През 1901 г. германски археолози, които бяха проучвали старинни паметници в Солун, посетиха и Дойран и направиха снимки на тези надписи.

По-интересни находки бяха намерени в местността „Топлец“, около параклиса „Манастирчето“, който стърчеше на една могила край пътя за Струмица. По-късно, през 1925 г., на два метра дълбочина били открити старинни гръцки гробници, богато украсени с изображения на герои от гръцката митология и с гръцки надписи.

Други интересни старини бяха развалините на крепостта Белчакале, близо до помашкото село Света Петка при прохода Дуатепе. Тази крепост имаше много важно стратегическо местоположение и значението ѝ в миналото ще да е било голямо, но и до днес няма данни за кога и от кого е съградена.

Единствените минерални води в цялата Дойранска котлина бяха топлите извори в местността „Топлец“. Тези извори имаха температура 38 градуса. За състава и лечебните им свойства дойранчани не знаеха почти нищо. Въпреки че имаше голям дебит, тези води не се използваха за нищо и свободно се разливаха по полето, преди да се влият в езерото.

По онова време в околията нямаше разработени минерални богатства, а и изобщо за съществуването на такива нищо не се знаеше. Около 1900 г. някакво френско или италианско дружество беше провело геоложки проучвания близо до с. Валандово, където бяха разкрити залежи от манганова руда. Тези залежи бяха разработени, но по неизвестни за мене причини след няколко години работата в тях се преустанови.

В подножието на Калатепе, всред лозята, все около това време, бяха правени проучвания за медна руда — много места зееха дълбоки ями, в които като деца играеха минерали на медни съединения. Тези проучвания бяха правени от членовете на едно предприемчиво българско семейство от града — Тенчеви. Вероятно поради липса на средства, както и на знания и опит, може би и по други причини, това начинание не можа да преуспее. Спомням си, че близо до тези ями се намираше една грамадна скала, която стърчеше като за-

бита в земята. Наричаха я „Дикилиташ“. За нея има поверие, че била хвърлена от Крали Марко от било на Беласица.

В една долчинка на юг от града около 1905 г. приречивни българи започнаха да промиват по най-примитивен начин злато. Изглежда, че това предприятие бе доходно, защото на няколко пъти по разни причини бе прекъсвано и после наново продължавано.

ЧУЖДАТА ПРОПАГАНДА, ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО И ТУРСКАТА ВЛАСТ В ДОИРАН

Доиран представляваше конгломерат от вери и народности, които враждуваха и съперничеха помежду си. Вследствие на силната пропаганда, напоследък атаконизмът и раздорите между българи и гъркомани от една страна, и българи и сърбомани — от друга бяха се засилили. Гръцката пропаганда в български земи датира от стари години. Тя води началото си времето след падането на Цариград под турска власт когат султан Мехмед II признал като глава на православната църква за всички християни в империята гръцкия патриарх Геннадий. По силата на тази privilegia гръцката патриаршия създаде по всички краища на България епархии, начело на които поставила митрополити-гърци. Както преди Възраждането, така и по-късно тези владци се проявили по-скоро като провинци на великогръцкия шовинизъм, отколкото като духовни пастири. Доиран бе седалище на Кукушко-Пеленинския митрополит. Под влияние на заемащите в продължение на векове тази длъжност гърци, първоначално по-видните граждани, а по-късно и цялото население на града се бе поддало на гърцизма.

Сръбската пропаганда в Доиран започна едва към 1898—1899 г. С пари сръбите успяха да привлекат в кои изпаднали гъркомани и около тях да създадат една малка група сърбомани-патриаршисти. Гръцкият владика в града не реагираше срещу това, защото същата тези последните за „особен род гърци“. Пък самите сърбомани се чувстваха толкова сърби, колкото и гърци. Лошото бе, че по-късно сръбите успяха да привлекат, пак с пари, и някои българи.

Що се отнася до българите в града, въпреки че в продължение на няколко столетия са били под гръцко влияние, те съумели да запазят цялостно езика си. Затова, съдейки по говора, Евлия Челеби, който към средата на 17 век посетил Доиран, пише между другото в записките си: „... християните, които са повече от турците, са българи.“¹ Като българи се почувствували по-рано още в най-ранните години на Възраждането, много преди създаването на Българската екзархия в Цариград, така че за пропаганда не може да става и дума.

По отношение на просветата, градът през последните години беше показал известен напредък. Турците, макар и да представляваха мнозинство, при това някои от тях твърде богати, в просветно отношение бяха доста напреднали. Те имаха едно основно училище, една прогимназия и едно духовно училище (медресе), които се посещаваша от много малко ученици. Макар че в Солун турците имаха две мъжки и една девическа гимназия, едно занаятчийско училище и висше юридическо училище, от града само един-двама турци бяха завършили гимназия и само един — университет. Учителите в местните турски училища бяха неподготвени за професията си. Преподаваха по стари, съвсем отживели методи, почти без учебни помагала. В програмата им не застъпено повече четене и писане. Естествени науки в чужди езици почти не се преподаваха.

Не беше по-добро положението и в гръцките училища. Гъркоманите имаха една прогимназия, посещавана от много малко ученици. Гръцкият език не се подаваше на населението. От гъркоманите само двама-трима бяха завършили гимназия в Солун и един — висшето училище в Атина.

Сърбите в началото откриха основно училище само няколко ученика. Със засилването на тяхната пропаганда училището постепенно се развиваше. В последните години сръбите наеха едно голямо здание на главната улица. Под един от прозорците поставиха надпис: Сръпска школа — дом напредка“. Децата от българските училище хвърляха камъни и кал по него. В началото всички учители дойдоха от Сърбия, а по-късно бяха заменявани с учители от града. Сръбите отпус-

¹ Евлия Челеби, том VIII, стр. 107.

наха много стипендии на дойрански младежи и с това създадоха свой кадр учителни.

Българското училищно дело във всяко отношение държеше първенство. Българите имаха образцова прогимназия, нова масивна сграда с осем обширни, светли и хигиенични стаи, добре обзаведени кабинети с всички учебни пособия. По-рано училището се помещаваше в една стара сграда. През 1901 г. на нейно място бе построено ново училище, което носеше името „Екзарх Йосиф I“. Българското училище се посещаваше от около 400 ученика. Всяка година завършваха прогимназиалния курс около 15—20 младежи. Много деца поради бедност и заетост в работата на семействата им биваха принудени да прекъснат образованието си след завършване на IV отделение. Завършилите прогимназия продължаваха образованието си — едни в българската гимназия или търговското училище в Солун, други в битолската българска гимназия, трети — в скопското или сереското педагогическо училище, а четвърти — цариградската семинария. След Хурнета (1908 г.) няколко младежи постъпиха и в турската гимназия в Солун. Така в началото на 1912 г. в Дойран бяха завършили гимназия или търговско училище около 30 души и 6—7 души — висше училище.

През последните години в Дойран намери почва съпротивителството. Английски и американски мисионери от Солун привлякоха някои българи от Дойран, които основаха евангелска църква в града. Католиците пък още от 1860 г. бяха започнали усилена агитация да привлекат Дойранско и Кукушко в унията. В града католически нямаше. Само в село Пирава няколко български семейства бяха приели униатството.

Българската църковна община в града имаше големи заслуги за издигане на учебното дело. Първоначално, по време на Възраждането, тя се създаде и функционираше като група от по-събудени еснафи. Едновременно през 1885 г. се формираше като отделен институт с председател свещеник Христо Телятинов, един от старите учители в града. Други по-дейни представители на общината през разните години били: свещеник Неофит Охрид, Чипев от Копривщица, Александър Попевитим от Ресен, хаджи поп Коста от Дойран и др. В Държавния исторически архив в София се намират много тех

няперти до Екзархията, които характеризират дейността им.

Крупно дело на църковната община в Дойран бе заемането на църквата „Св. Илия“ от българите. По време на конституционния режим в Турция в меджлиса се постави на разглеждане въпросът за черквите в Македония. В 1909 г. меджлисет гласува закон, според който там, където съществува спор за принадлежността на дадена черква, тя да бъде дадена на страната, която има две трети от населението. От дълги години вече се водеше борба между българите и гъркоманите за черквата „Св. Илия“. Последните, макар и малцинство, я бяха обсебили. Възползвайки се от този закон, през 1911 г. някои учители в града съставиха списък на българите, с който установиха, че техният брой надвишава две трети от християнското население на града. Съгласно закона, черквата се предаде на българската община. Това беше голямо събитие за града. Напразно рязкият владика търсеше подкрепата на местните турци, за да си възвърне черквата. За гъркоманите беше построена нова черква с държавни средства, в която, за да се избегне фанатизъм, владиката не допусна да се служи и тя стърчеше празна.

За кратко време от града излязоха много интелигентни хора, като: първият директор на Софийската тържеска гимназия Георги Попстаменов, директорът на Пирващата Дирекция на държавните дъгове Никола Стоилов, редакторът на в. „Известия“ и „Новини“ в Цариград Димитър Бързицов, видният днешен публицист и общественик Георги Кулишев и др. Дойранските учители със своята високопатриотична дейност допринесоха много за културното издигане на гражданите. От старата генерация личат имената на: Антон Костов, иновател на местната революционна организация, освободен от турците на доживотен затвор; Димитър Хаджишев, сподвижник на Гоце Делчев; Димитър Михайлов, дългогодишен главен учител в Дойран; Христо Диев Батов, виден деец през революционните години, починал като главен учител в гр. Воден; Георги Митев, дългогодишен главен учител и Никола Янишлиев, учител в битолската гимназия, както и учителите от по-новата генерация, които взеха дейно участие в революционната организация — Никола Минцев, Никола Ха-

джиташов, Георги Кулишев, Нако Илиев и Борис Янишлиев (той през последните години бе организиран хоров струнен оркестър в града). В Дойран са били учители през рани години хора от всички краища на Македония, които също така имат големи заслуги към учебното дело в града. Такива бяха Димитър Шалдев от Гюмендже, Никола Бояджиев и Гочев от Велес, Тодор Иванов от Солун, Георги Трайчев от Прилеп, Ахил Минчев от Охрид, Петър Лъджев от Воден, Христо Икономов от Кукуш, Мария Радичева от Велес, Деспина Каневчева от Охрид и др.

Учителите в Дойран имат заслуги и към театралното дело в града. Всяка година те организираха и изнасяха по 1—2 любителски представления в училищния салон, които се посещаваха от гражданите с голям интерес. В това отношение особени заслуги имаше учителят Борис Янишлиев със своите неоспорими музикални и художествени заложби. На дойранска сцена са изнасяни пиесите: „Многострадална Геновева“, „Скъперник“ от Молиер, „Женитба“ от Гогол и др. По повод на последната пиеса се случи следният инцидент. Гръцкият владика, голям българомразец, който със злоба и ненавист гледаше на тия представления — проява на българщината, като научи, че се дава пиеса от руски автор, отиде при каймакамина, за да го увещава да забрани даването на пиесата, а така също да не позволи да се организират тържества за празника на Кирил и Методий. Каймакаминът се съгласил с него. Архиепископският наместник в града — свещеникът Попевтимон трябваше да ходи чак в Солун да увещава валията да се разреши даването на пиесата, както и отпразнуването на празника.

Едно от любимите развлечения на гражданите бяха годишните актове. Обикновено годишните занятия завършваха с акт с твърде разнообразна литературна програма, който се посещаваха от много граждани, а представителите на официалната турска власт и от видни турци. В края на акта се разиграваше томбола с предмети, изработени от учениците през часовете и ръчна работа. Така под грижите на родолюбивите дойрански граждани и добрите учители се развиваше и процъфтяваше българското учебно дело в града.

В административно отношение Дойран спадаше към Солунския вилает и Солунския санджак. Представител на турската власт в града беше околийският управител (каймакаминът). В седалището му (хюкемата) бяха обрани всички служби: съд, жандармерия, банка. Жандармерията се състоеше от едно конно отделение (суварии) и едно пешо отделение (заптията). Началникът на двете отделения беше жандармерийски офицер (вилаязмъ). Почти всички чиновници, без кадията и каймакамина, бяха местни турци, полуграмотни, издигнали се благодарение на дълъг стаж. Те бяха почти несметни.

Данъците се разпределяха от смесени махленски комисии, а се събираха от махленски бирници (таксилдари). Най-тежък беше военният данък (бедел параси) — до 50 гроша. Тоя данък се налагаше до Хуриета, по-късно дотогава турците не вземаха на военна служба младежи от чуждо народностно произхождение. След военния идваха: данък занятие (тиджарет параси) — според дохода и занятието на данъкоплатеца; пътен данък (йол параси) — по 15—20 гроша на лице; данък сгради (емляк параси) — според сградата. Към тези осреки данъци се събираха и някои произволни общински такси и берии. Махленският бирник всяка неделя ходеше от къща на къща да събира данъци. За плащането на данъците не се определяше срок, нито се налагаха глоби за закъснение.

Земелските произведения се облагаха с данък юшур — 10 процента в натура. Събирането на тоя данък се отдаваше на търг на предприемачи, предимно турци, наричани юшурджи. Понякога като благоволение турците допускаха да се явяват на търга и българии. Данъкът на различни села се движеше съобразно с големината на селото и реколтата между 20 — 50,000 гроша за сезон. За имота и добитъка си селяните плащаха отделни данъци — беглик, бедел и др.

Кметът и всички чиновници в общинското управление бяха също така малограмотни местни турци, назначавани от околийския началник. През цялото си управление те не правеха нищо за подобряване битата на гражданите и за благоустрояване на града. За водопровод и канализация и дума не можеше да става. Водите на всички чешми бяха каптирани в пръстени кюнчи, а

вместо канали служеха вадите, които минаваха преградата и отиваха към езерото. Напоследък благодарение на инициативата и грижата на общинския лекар арменец общината взе мерки за чистотата на града. Улиците редовно се метяха и чистеха и сметта се събираше от общински коли. За целия град имаше една примитивна баня (хамам) в турската махала, често недостъпна за християните.

В санитарно отношение градът бе доста занемарен. За цялата околия и града имаше един редовен лекар и малка аптечка. Освен титулярна работеха още двама частни лекари: единият грък — Аргир, завършил или недовършил медицина в Атина, ходеше вечно пиян и кръчмите и за всички случаи предписваше хинин. Другият беше еврей. И неговата медицина се състоеше в магическата сила на хинина — сулфатот. При по-тежки случаи дойранци отиваха да се лекуват в Солун. Там имаше доста способни лекари-българи, завършили медицина в странство. В последно време в града се ширеше туберкулоза. Лятно време в долните крайзърни квартали върлуваше малария, на която гражданите, а още по-малко властта, не обръщаха внимание. Мнозина дори и не се лекуваха, влачеха болеста с месеци и години и така несъзнателно ставаха нейни разпространители.

Дойран нямаше зъболекари и акушерки. Работата на първите се вършеше от някои бръснари, които с обущарски клещи бъркаха в устата на болните и понякога заедно с болния зъб измъкваха и част от челюстта. Акушерството пък вършеха стари баби по свой маниер, без спазване на най-елементарна хигиена. Много от тях имаха познания по народна медицина и лекуваха с билки, разтривки, лапи и пр. Турците пък не признаваха никаква медицина. В турските къщи рядко стъпваше лекар. Когато в града върлуваше холерата и се говореше за предпазване от бактерии, един турчин фанатик, за да докаже, че нямало никакви микроби, облиза земята с език.

*
*
*

На 10 юли 1908 г. младотурците извършиха преврат в Турция. Петстотингодишната тиранична монархия рухна и на нейно място беше установено конституционно управление. Хурнет („свобода“) — това бе най-често

произнасяната дума тогава. Несъмнено Хурнетът беше един прогресивен акт — крачка напред към демократично развитие на Турция. Младотурците широко прокламираха великите завети на Френската революция — свобода, братство и равенство, които не бяха цялостно спазени. Все пак този акт беше един отдушник за изтерзаното македонско население. Вратите на затворите широко се отвориха. Много емигранти се завърнаха по родните си места. Четите слязоха от планините. Враждата между отделните малцинства стихна. Народът повярва, че най-после е дошла окончателната свобода. В Дойран настана истинско тържество. Целият град ликуваше. Започнаха сърдечни излияния между турци и българи. Повече от забягналите в България дойранци се завърнаха. Хората се заловиха за работа с нови надежди. Свободата даде мощен импулс и градът тръгна към възход.

Така минаха първите години на новия конституционен режим, докато през 1910 г. положението се промени. През септември същата година започна обезоръжителна акция срещу българското население, придружена с побойща, насилия и затвори. Някои хора от града и околните забягнаха отново в неlegalност. В отговор на турските насилия се заредиха атентати по железопътната линия Солун—Серес, в Щип и Кочани, последвани от масови кланета на българското население. Към края на август 1912 г. избухна адска машина и на пазарите в гр. Дойран, където бяха убити и ранени около 60 души турци и цигани и неколцина българи. Този атентат убие турците. Въоръжени тълпи се спуснаха от турските махали и се готвеха за кървава разправа. Благодарение на застъпничеството на каймакамнина и на някои по-благоразумни турци кланетата бяха избягнати. По тоя случай бяха арестувани доста граждани и изпратени в солунския затвор.

В това доста тревожно положение дойде известието за военна мобилизация на балканските държави. Турците в града свършено се озвериха. Заедно с мобилизацията започнаха и повсеместни арести на граждани. Към началото на военните действия в града бяха арестувани около 120 души. Един, с белезици на ръце, други, навързани с въжета по двама и по трима, пеша, в черен дъжд и кал, бяха изпратени със силен конвой от

башибозук в Солун. Близо до гр. Кукуш бяха убити от башибозука няколко души, между които видните български граждани Вано Хаджимитов, Вано Кирийчов и Георги Тюфекчиев, тъй като изтощени от бой, глад и умора били изоставали по пътя.

Както е известно, Балканската война почна под благовидния предлог за освобождаване на Македония от турско иго. В процеса на самата война обаче се разкриха истинските подбуди на някои от съюзниците: заграбване на колкото се може по-голяма част от Македония, без да се държи сметка за желанието и настроението на местното население. Войната завърши с пълен разгром на Турция. Когато съюзниците пристъпиха към сондажи за разпределяне на завзетите от Турция територии, всеки от тях предавя безброй мотиви за прекомерни териториални претенции. Докато българите отстояваха турските нападения при Чаталджа, в Солун сърби и гърци се разбраха за поделянето на плячката. Спорът се разрази във вражда и съперничество, което доведе до Междусъюзническата война. При тази война гръцките войски извършиха големи жестокости над българското население в околията. Убийствата, грабежите и насилията надминаваха по жестокост и размери онези, които бяха извършвани от бившите поробители. Всичките им злодеяния бяха навреме и на самото място констатирани и изнесени в рапорта на Карнегиевата комисия под надслов „Анкета на Балканите“. Бяха опожарени отчасти или изцяло всички български села в подножието на Круша планина. От тези села бяха убити стотици селяни, а други — изпратени по Егейските острови като заложници, където мнозина измряха.

С Букурещкия мирен договор Македония беше поделена. Дойранска околия бе разпокъсана. Границната линия раздели езерото на две части: източната, с гарата и 23 села от Гьолбаш, се даде на Гърция и западната, със самия град — на Сърбия. Голяма част от българското население напусна града. След войната Дойран от осемхиляден град остана едва с четири хиляди души население. Изселените дойранци се настаняха предимно в София, Бургас, Пловдив, Свищов, Плевен и Благоевград. Дойранска околия пък от 75 села остана с 52 села и около 20,000 души население (по сръбски сведения).

Останал без хинтерланд, Дойран напълно замря. Парите и търговията западнаха. Риболовът съвсем намаля. Градът се превърна в мъртъв крайграничен пункт, откъснат от света и живота.

ЕЗЕРОТО

Говорейки за Дойран, не може да не се спрем и на езерото — бисера, красотата и гордостта на града. От езерото зависеше цялото благосъстояние на гражданите.

Дойранското езеро лежи в малка, твърде живописна ниска котловина. Сините му кристални води блестят отдалеч сред високи планини и китни брегове. От север Беласица така близо стърчи до брега, че сякаш полите ѝ се къпят в хладните води на езерото. Срещу нея Круша планина плавно се издига над десетки села, ниви и ливади. На запад мъчачливо дремят височините Дуб и Калатепе, в подножието на които като орлово гнездо бе кацнал градът.

Около езерото целият бряг се зеленееше в чудни нюанси. Имаше много красота, много поезия в природата на тоя бряг: ведрата синевина, сред която дремеше в затишие градът; спокойствието на ярката зеленина; дивни крисък на белите морски ластовички, разперили криле над водите; близките планини, свели чела в дълбочините на езерото; просторните златисти пясъци по южните брегове — цялата тая звучност, простота и своеобразие още от първия поглед завладяваше и омайваше зрителя.

И досега не е направено никакво проучване за произхода на езерото. Според сръбския професор Йован Цвиич, който през 1905 г. носети Дойран, Дойранското езеро било остатък от някогашното Егейско езеро, което през вековете се оттеглило към мястото на днешното Бяло море.

Друго обяснение дава легендата за произхода на Дойранското езеро. Стари рибари с увлечение и интерес разправяха, че преди хиляди години езерото не съществувало. Цялата котловина, в която то днес лежи, била покрита с вековни гори. В северозтоичния край на тези гори, недалеч от полите на Беласица, под стръмно надвесена скала имало дълбок кладенец, в който клокоче-

ла изобилна вода. Тоя кладенец бил страшилище за местното суверно население. Съществувало поверие, че при силен напор на водната стихия водата на кладенеца ще бликне и ще залее цялата долина. Тоя постоянен страх накарал населението да вгради кладенеца в дебели каменни стени и да захлупи отвората му. След всяко черпене на вода обвързвали похлупака с железни вериги. Минали години. Поколения едно след друго се редели и чезнели в мрака на забравата. И ето че един фатален ден страшното поверие се сбъднало.

Околнията се славела с млада девойка, за чиято хубост се носела приказка из долината. Много момци лудеели по нея. Много възторзи, възхищение и копнеж будела нейната стройна фигура. Но сърцето на девойката било запълнено. Тя имала свой избранник, с когото тайно се срещала вечер при кладенеца. Тия срещи решили съдбата на долината.

В един мрачен есенен ден, когато над гората се спускала синята дрезгавина на нощта, младият избранник със своя жребец бързал към кладенеца. Натам бързала и хубавицата, с менци в ръце. Тя често се спирала, услушвала се, оглеждала се наоколо и пак тръгвала. Стигнала до кладенеца, тя сложила менците до оградата, отвързала тежките железни вериги и почнала да налива вода. Но току-що наляла първия съд, до слуха ѝ стигнал конски тропот. Сърцето ѝ лудо заиграло. Ръцете ѝ затреперили. Тя грабнала менците и се спуснала към близкия хресталак. Тук в дрезгавината се чернела стройната фигура на нейния избранник. Двамата силуета се слели.

Гъст мрак неусетно обвивал гората. Вятърът се засилвал. Мрачни облаци закрили небето. Ситни капки дъжд заплющели по листата. Унесени в своя любовен екстаз, младите не обърнали внимание на дъжда. Едва когато той се засилил, те се сепнали като от сън и забързали да се приберат. Но в залисията си забравили да затворят кладенеца.

Над селото се извид страшен ураган. Светкавици разкъсвали небето. Гората се превинвала в страшни стениания — клони се चुпели, грамадни дървета се изскубвали и политали със страшна сила. Непрекъснатият тъннеж на гръмотевиците и ослепителният бялсък на светкавиците всявали ужас в долината. Небето приличало

на издънено море, от което се изливали цели водопади. Скоро от височините се понесли бесни реки и с рев се втурнали въз долината. Блатата постепенно се превърнали в езера, които бързо растели и се сливали едно с друго. Всред тоя тъннеж се чул страшен взрив: стените на кладенеца се сринали. Водата в луди талози бликнала от дълбочините и се понесла към долината. Настанала страшна суматоха. Ужасени, зверовете бягали из гората. Дивият вой на чакалите се сливал с лая на курчетата, с рева на воловете, с цвиленето на конете в оборетата. Хората се суетели обезумели. Никой не знаел какво става. В бъркотията се чули викове: „Оградата на кладенеца се е сринала, водата приижда, бягайте към височините!“ Хората набързо запрегнали коли, натоварили каквото могат и се отправили към близките възвишения.

Между това дъждът постепенно преминавал, водите от планините намалвали. Кладенецът обаче все така заплашително бучал. Реката, блатата, езерата загубили своя вид и форма. Всичко се сляло в една водна стихия, която рушала и отнасяла всичко, което срещнела по пътя си. Полята, гората, селата изчезнали. Така водите на кладенеца изпълнили цялата котловина и се образувало сегашното езеро.

И днес на това място, където някога бил кладенецът, водата клокочи в дълбочините на езерото и от време на време изскачат на повърхността едри мехури. Тук се чувствава приток на изворна вода, по-студена и по-вкусна, носеща мириса на планините. Дълбочината на езерото тук е най-голяма. При ясно време и спокойна повърхност се вижда по дъното да тъмнее сянката на огромни подводни скали. Тази част от езерото се нарича „Бунарт“. Всичко това може би е дало повод в далечното минало народът да сътвори легендата за произхода на Дойранското езеро.

То лежи на 148 м над морското равнище и заема повече от половината на котловината. Има форма на малък, удължен от север към юг кръг с диаметър около 7.5 км при периферия 20 км. Общата водна повърхност достига до 42.65 кв. км. Бреговете са плитки и постепенно се спускат към дълбочината, която към центъра достига до 10 м или 7 сажена (по мярката на рибарите). Дъното е пясъчно и на места чакълесто. В северо-

източната част, около „Бунара“, както споменахме, се срещат подводни скали. Тук дълбочината достига до 12 м. Водата в околните езера е безцветна — кристална. Във вътрешността дебелите водни пластове имат между небесносин и зеленоизумруден цвят.

Езерото често мени своя облик в чудно красиви, плетелини картини. Денем, при тихо време, обикновено ще го видите спокойно. Тогава цялата водна стихия представлява една неподвижна стъклена маса, която блестящо огледало. Понякога тук-там в далечината самотни лодки порят водите и в образувалите се след тях леки бразди искрят елмази. А колко по-красива е гледката вечер, когато над езерото заблести бездънният небесен свод. Хиляди звезди, заиграли в чуден хоровод, се оглеждат в спокойните води. Хоризонтът тъмнее. Бреговете се чернеят. Високите чукари дремят, унесени в някакъв захлас. Над езерото става тихо. Приятна прохлада появява над водите. Не се чува никакъв шум. Само плясъкът на веслата отеква в тишината. Понякога на изток пламва слабо сияние. Звездите губят своя блясък и чезнат в мрачината; тогава иззад облите могили на Круша планина се надига огненият диск на луната и златисти лъчи заиграват над водите.

Последните езерото през лятно утро, когато долината се събужда. То се промъква през утринните леки мъгли и се показва такава хубаво и чудновато! Докато го наблюдавате в захлас — и последните мъгли се вдигат и езерото се разкрива в своята свежа голота. Утринната зря позлатява върховете на околните планини. Скоро първите снопове лъчи трепват над водите. Езерото блясва, озарено от чудноват огън, сякаш водите се събуждат от дълбок сън. Бели морски ластовици, разперили сребристи криле, се вият над повърхността и лебнат своите жертви. Те като стрели се спускат, плясват с криле над водите и отново се издигат във въздуха. В червените им клюнове треперят, здраво стиснати, малки рибки.

Но колкото мило и красиво е езерото, когато е спокойно, толкова то е страшно, мрачно, диво и коварно при буря. Силеният вятър надига от дъно тъмните води. Грамадни пенести вълни се мятат в бесен кипнеж, гонят се една друга, бльскат се яростно о бреговете и се пръскат в безброй ситни капки.

В езерото се вливат само няколко реки: от изток — Коджасу, Николчката и Карапазарлийската река, от запад — Джангърка. Често лятно време водите на тия реки съвършено намаляват, нивото на езерото тогава спада и по повърхността му на някои места се явяват зелени пластове — жабуняци, които рибарите наричат муровини. От езерото изтича река Гьолай, която се влива в Арджанското езеро. При силни бури понякога мястото, където се изтича реката, се засипва. Тогава нивото на езерото се повдига и залива долните улици на града.

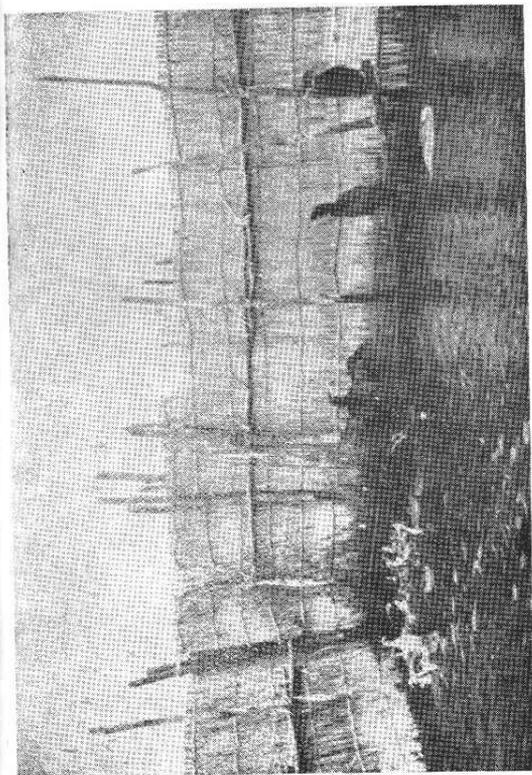
През трите прохода над котловината духат различни по посока и сила ветрове, които дават и различни отражения на температурата, влагата и раздвижването на водите в езерото. Ветровете в дойранската котловина са сезонни. Рибарите знаят в кой сезон какъв вятър духа. Най-често над езерото духа „южнякът“, който идва откъм морето. Обикновено започва от месец март и продължава до края на септември. Той леко раздвигва водите в ситни вълни. Това състояние на езерото рибарите наричат рема. Друг вятър в противоположна посока е „калищникът“ или „беласичкият“. Духа обикновено към края на зимата. Ако езерото е замръзнало, той чути ледовете и ги тласка към южния бряг. Най-силни и опасни са ветровете „вардар“ и „добровен“. Първият духа от Вардарската долина, носи големи студове и вдига едри вълни. Когато духа по-продължително, езерото замръзва. Най-опасен за рибарите е „доброVENTЪТ“. Духа откъм Беласица и Дуателе, най-често когато зимата е топла и рядко през друго време. Силата му трае няколко часа. Вдига големи вълни, които следвад непрекъснато една след друга. Силно поврежда ловищата. Ако езерото е замръзнало, чути леда и бльска ледените блокове към блатата, като сече прегради, колове и деси. Доброто му е, че не трае дълго, иначе би причинявал много големи щети. Друг вятър, пак от същата посока, е „кривецът“, който духа обикновено зимно време. Предвестник е на дъждове, затова го наричат още „дъждовник“.

Освен периодичните ветрове в Дойран и при тихо време се чувствуват известни течения. Това са отражения на обикновените морски пасати. Понякога, макар и доста рядко, лятно време, сред горещи и тихи дни не-

надейно върху града и езерото връхлита страшен ураган. Сред знойния ден за момент на ниския хоризонт се показват малки перести облаци. Опитното рибарско око знае какво означават те и какво ще последва; затова отвсякъде се издава вик: „Облак!“ Настава необикновена паника. Рибарите, които са по брега, бързат да изтеглят лодките си на суша. Онези, които са в езерото, гребат с всички сили, за да се доберат по-скоро до брега. Само миг след това внезапна вихрушка извива високи стълбове прах над града. Черни облаци закриват хоризонта. Силен вятър блъска покривите и прозорците на къщите. Дърветата се превиват до земята. А сред езерото сякаш изригва вулкан, който обръща дъното му. Тъмните води се надигат в бесни вълни и яростно се мият в безпорядък. Цялата котловина бучи. Езерото зловещо кипи, обвито в пяна. Грохотът на вълните, които се разбиват о брега, страхотно отеква из мрачния град. Зданията край брега треперят от ударите на огромната водна маса. Големи водни струи се издигат като гейзери и падат със страшен шум, разбити на пяна. А в сивия въздух се вият неспокойно белите морски ластовици, чийто крясък се носи като зловещо предсказание. Под тях се вижда закъснял рибар да се бори с бурята. Лодката му ту се губи в дълбоко зиналите водни ями, ту се показва по гребена на вълните, за да полети отново надолу. Ужасени жени и деца тичат към брега да търсят близките си.

Като гледа всичко това, човек, който не познава стихията на езерото и неговите капризи, би се чудил как тихите и спокойни до преди малко води могат така бързо да се превърнат в истински ад. Едва когато западат първите капки дъжд, бурята започва да стихва, небето се прояснява. Силата на вятъра постепенно намалява. Вълните стават по-плавни, докато съвършено се успокоят и утихнат. Дъждът не трае дълго: Слънцето отново блъсва и сините води на езерото приветливо се усмихват, като че нищо не е било.

Понякога, след отминаването на бурята, когато паднат последните дъждовни капки и от запад слънцето отново се покаже през оределите облаци, над езерото се издига ярка небесна дъга (зуница). Тя като арка обхваща хоризонта с багрите на слънчевия спектър. Под нея брегът трепти във ведрина. Полята, горите и плани-

Към от рибарско ловище

ните свежат в нежни тонове и контрасти, които плавно се преливат в чудно хубава картина, отразена в стихналите води на езерото. Над котловината отново се възстановява пълно затишие, сякаш природата си отдъхва след бурята.

От птиците, които се срещат в Дойранското езеро, едни са постоянни обитатели, други прелитат зимно време от северните области. По-забележителни птици от тях, които живеят постоянно в езерото, са: сурле (морска ластовица) — много прилича на чайка, като нея е предвестник на бури; пилъовци, подобни на сурлето — летят на куп, когато забележат риба, и с това помагат на рибарите да я откриват. Други по-редки птици са пуцко и алиговци — дребни, пепеляви на цвят. Те не хвърчат, а непрекъснато се гмуркат във водата. По блатата живее лиска (водна кокошка), черна на цвят, с бяло петно на челото. Други по-дребни птици, които живеят по блатата са: калугерица, кукушинка, стърчиопашка и рибарче. Рибарчето е извънредно красива, синьозеленикава на цвят сладкопойна птица.

В началото на зимата, когато рибата слиза към блатата, от север долитат десетки видове блатни птици, зимни гости на езерото. Блатата се изпълват с разнообразни бели, черни и пъстри птици, които гъмжат из тръстиката. По-известни от тях са: гаро и ачко — и двете черни, твърде лакомни птици; рибар — прилича на щъркела, като него стърчи на един крак край бреговете на блатата; кокалка — много красива, със синьозелен металически блясък на перушината. На времето кожата ѝ, с перушината, се продаваше по 5 гроша. Изнасяха я за направа на дамски шапки. Друга птица, на която кожата също така се изнасяше, бе драйката, прилична на щъркела, само че много по-висока. По аналогия на нея на високите хора по нас казваха „драйка“. А на лакомците, по аналогия на лакомата птица ачко, казваха „ачко“.

Освен гореизброените птици в езерото понякога долитаха диви гъски и патици, лебеди, доста рядко пеликани и др. Най-полезна за рибарите от всички видове птици бе вранището, което те хващаха и използваха при лова на риба в ловищата.

В Дойранското езеро имаше сравнително малко видове, но много ценна и вкусна риба. На първо място

стоеше леркията. (речен костур) — много прилича на бялата риба. Достига до 50 см дължина и 2 кг тежина. Храни се с малки рибки; червейчета и миди. Месото ѝ е бяло, леко и много вкусно. Крапът (шаран), достига до един метър дължина и над 15 кг тежина. Ловеше се най-много през март, когато женската си хвърля хайвера по плитките места на блатата. Този сезон рибарите наричаха бъркало. Месото на крапа е вкусно и леко. Платицата прилича на шарана, но е по-малка и плоска. Достига до 40—50 см и на тегло до 2.5 кг. Не се ценеше като крапа и перкията. Месото ѝ е тежко и с много кости. Повечето се изнасяше в близките градове или по пазарите. Сомът се срещаше по-рядко в Дойранското езеро, на тегло достига до 40—45 кг. Живее в блатата, заробен в корените на тръстиката, и движи мустациите си като червейчета. С това подмамва рибките и лакомо ги поглъща. Месото му, за разлика от сомовете, които живеят из другите блата, е много вкусно и леко и не мирише на тиня. Една от редките риби в езерото бе янгулата — змиорка. Неизвестно как змиорката попадаше в Дойранското езеро, когато се знае, че змиорките от реките и моретата се събират от цялото Средиземноморие, минават Гибралтар и се впускат в далечно плуване към Бермудските острови, където хвърлят хайвера си. Малките змиорки се връщат по същия път в Европа и повтарят живота на своите родители. Как и откъде влизаха в Дойранското езеро, не може да се обясни. Една от най-хубавите сезонни риби в езерото бе белвицата — дребна риба до 14—15 см дължина, била на цвят. Ловеше се най-много зимно време в ловищата по блатата. Тогава е тлъста и много вкусна.

Други по-дребни риби, които не се ценяха в Дойран и се изнасяха по близките пазари, бяха курарите — малки бели рибки, като платицата. Летницата приличаше на курарите. Освен тях в езерото имаше много друга дребна риба без никаква значение: мрянка, достига до 30—50 г; мърмаре — прилича на морските попчета; линаре (кадифе-балък) — синьозелена на цвят, месото ѝ мирише на тиня и не се яде; пласкуне — най-дребната риба в езерото. Слагаше се за стръв на въдиците, с които ловяха перкия.

В блатата на езерото се въдеха много раци. Раците достигаха до 150 г. Месото им е много леко и вкусно. В сръбско време ги изнасяха за Белград и Виена.

В блатата имаше също така водни змии, костенурки и пиявици, по бреговете живееха видри, които зимно време панасяха големи шети на ловищата, като прождаха лесите и мрежите и пропъждаха рибата. Срещаша се също така и порове, големи колкото котки. По пясъчното дъно в югоизточния край на езерото имаше голямо количество миди, наричани в Дойран сколки. Едни от тях бяха малки, като морските, други бяха по-големи. Ловяха ги за стръв на въдиците. В последно време някак почнаха да ги употребяват за храна.

Из блатата и по западния бряг на езерото имаше буини водорасли, наричани в Дойран ръса. По плитките места в северозападния край растеше „рогозка“, прошарена на места от красиви водни лилии. Рибарите събираха „рогозката“, сушаха я и плетяха от нея леси. Една широка нвица блато опасваше брега, като начеваше от северния край на града и стигаше до 4—5 км. Отдалече тръстиката даваше илюзия на буино изкласили ниви, полполявани ту на една, ту на друга страна от вятъра. На тях често се виждаше малкото рибарче. Кацнало на тръстиката, то се люлееше и пеше в сладостна забравя.

Дойран беше рибарски град. Над 400 семейства се занимаваха с риболов и търговия с риба. Дойранските рибари бяха прости хора, твърде малко възприемчиви, много наивни, религиозни и суеверни. По природа бяха добродушни, гостолюбиви и откровени, но твърде разточителни. Вземаха на вересия и почти всички имаха стари дългове, сякаш без дълг не можеха да съществуват. Живееха с надеждата, че през годината ще има добър лов и ще могат да се издължат.

Рибарите даваха тон на живота в Дойран. Имаше ли добър лов, тогава в кафенетата, в бакалниците и във всяка търговия се чувствуваше оживление. Рибарите не знаеха да ценят парите, не знаеха какво значи спестовност и икономия. Когато в Дойран искаха да кажат за някого, че живее разточително, казваха: „Кара я рибарската“.

Къщите на рибарите бяха паянтови, на един етаж, с изба. Много семейства живееха в малки, ниски къщи в общ двор. Из дворищата, по дуварите, дорн и по ули-

ците висяха проснати за сушене мрежи и разгънати леси. Вътре къщите бяха мрачни и влажни, миришеше на риба, както впрочем миришеше на риба и голяма част от града. Риболовът ангажираше почти цялото семейство на рибарите. Докато мъжът бе в езерото, жената в къщи плетеше мрежи, зареждаше въдици, чистеше и простираше мокрите мрежи и пр. Изобщо рибарите в Дойран си имаха свой живот, по-труден и по-особен от живота на другите дойрански граждани.

Дойранските рибари бяха много опитни и изкусни. Притежаваха доста сложен и разнообразен инвентар: мрежи, въдици, винтери, грипове и пр.

Лодката е първа необходимост за рибаря. Дойранчани наричаха лодките кораб. Дойранските кораби бяха тежки и плоскодънни. Правеха се от дебели дъбови дъски с дължина до 6 м, широчина 1.5 м и дълбочина 0.80 м, отвън и отвътре бяха катраносани. На единия край на кораба се закрепваше напречно дърво (крондир) и на него се поставяха веселата (копните). Дойранските кораби побираха 8—10 души и носеха около 1,000 кг полезен товар. Неразделна част от кораба бе „изполът“ — дървен черпак, с който гребяха риба или вода. Най-важният инструмент на рибарите бяха мрежите. Според големината на рибата, която искаха да ловят, мрежите биваха с по-малки или по-големи отвори. Отворите рибарите наричаха очи. Две очи правеха един „вров“. С врова рибарите мереха размера на мрежите. Най-гъста мрежа бе белвичарът. С нея ловяха пласкуни за стръв на въдиците. Малко по-рядка бе мрежата за ловене на курари, а още по-рядка бе мрежата айлат — за ловене на перки. Най-редки бяха мрежите за ловене на платици и шарани. Отворите на тези мрежи биваха широки от 8—10 см в диаметър и дълги до 200 врова.

Друга по-малко употребявана мрежа бе пизиволът — серке за ловене на риба, каквото се среща навсякъде из селата край реките. През месец март, когато шараните излизаха по плитките места, за да си хвърлят хайвера (сезона на „бъркалото“), рибарите си служеха с малка наръчна мрежа, наречена беския. Тя представляваше полукълбо с диаметър 1.5 м, един вид мрежен похлунак. Рибарят, който стон на брега, край блатото, като забележи раздвижване на водата, нагазва и за-

лупва мястото, където играе рибата. След това бърка с ръка през отвора отгоре и вади улова. За ловене на сомове рибарите употребяваха винтери. Те имаха формата на дълги бъчи. Отпред се намираше фуннеобразен отвор, който така се съсняваше, че когато сомът влезе във винтера, не може да се върне. Винтерите се спускаха вечер край блатата и на следния ден се вадеха.

Почти при всички видове риболов рибарите си помагаша с „повла“, нещо прилично на мрежа, с която децата ловят пеперуди. С тях рибарите гребяха рибата от корабите или от ловищата. Имаше и по-тежки повли с елипсовидна форма за ловене на миди. Рибарите влачеха такива повли по дъното на езерото и загребваха мидите, заровени в пясъка.

Грибът бе най-голямата мрежа, която дойранските рибари употребяваха. Състоеше се от две странични гъсти мрежи, към задния край на които се прикрепваше торба (капа). На другия край на мрежите се превръзваха дълги въжета за теглене. При гриба работеха около 8—10 рибари-грибчии. С него преграждаха една част от брега на езерото, след това хвърляха въжетата на брега и започваха да теглят, наредени на всяко въже по 4—5 души, като постепенно се приближаваха едни към други. Когато изтеглека торбата до брега, гребяха рибата с повли и пълнеха лодката. Случваше се при едно хвърляне на гриба да се улови от 500 до 1,000 кг риба. В Дойран имаше и по-малки грибове, наречени престаиници, които коствуваха по-евтино, но даваха по-малък улов риба.

Овесен с разните видове мрежи дойранските рибари си служеха и с въдици. По дълък конец на близко разстояние се навързваха на копринени конци въдици от различна големина, съобразно с рибата, която се ловеше. На въдиците закачваха различна стръв: червейчета, парченца миди, дребни рибки и пр. За ловене на шарани някои дойрански рибари си служеха с „усти“ — тризъбни железни шипове, натъкнати на дълъг прът, като кония, с които пробждаха рибата от лодката.

Ловитбата на риба с мрежи и въдици в Дойранското езеро ставаше изключително нощно време. След като хвърляха мрежите или въдиците, рибарите излизаха да спят по брега, в ловищата или пък в лодките. Рано сутрин събираха мрежите и въдиците. Ако нямаше до-

статъчно улов, хвърляха ги наново във водата. Вдниците и мрежите се прикрепваха на „лейки“, които плават и се забелязват отдалеч. За да стоят отгесно във водата, на горния край на мрежите поставяха парченца от борова кора, наричани филоти, а на долния прикрепваха кръгли оловни парченца.

Най-популярен, а може би и най-оригинален начин за ловене на риба, който се практикуваше само в Дойранското езеро, бе ловът в ловища. Ловищата представляват блатни парцели от 3—4 декара. По цялото протежение на дойранските блата имаше всичко около 100 ловища, разделени едно от друго с колове. В центъра на всяко ловище всред тръстиката се издигаха малки наколни колиби, които също се наричаха ловища. Те се построяваха върху дълбоко забити колове и имаха размер около 4 на 4 м. На единия край се правеше огнище, измазано с глина. Вратите обикновено гледаха на юг. До тях малки дървени стълбички водеха за покрива на ловището, откъдето пазачите наблюдаваха птиците да не пропъждат рибата.

Сезонът за лов в ловищата започваше от Димитровден и траеше до Благовещение. Още в първите дни на есента рибарите преграждаха двете страни на ловището, като онази част, която бе откъм езерото, оставаше отворена, за да може рибата, която идва от дълбочините, да навлиза в ловището. Още от лятото на около 300—400 крачки от вътрешната страна на ловището рибарите нахвърляха в откритите води тръни (парнар). Под водата се образуваше куп от храсти (насека), който достигаше до повърхността. Купът се ограждаше с колове, за да не могат вълните да го отнесат. В храстите през зимата се криеше перкия и друга дребна риба.

Когато рибарите се уверяваха, че ловището се е изпълнило с достатъчно риба, затваряха вътрешния край с мрежи, а след това мрежите заменяха с гъсти леси, които стигаха до дъното и стърчаха 20—30 см над водата. Същото правеха и с насеките. След като рибата така се оградеше от всички страни в ловището, оставаше да се пристъпи към улавянето ѝ. Обаче в ограденото голямо пространство това можеше да стане много трудно и бавно. Налагаше се рибата да се стесни в колкото се може по-малко пространство. За тази цел ри-

барите прибягваха до помощта на птиците. Успоредно на външната ограда вътре те правеха втора преграда от редки леси. В междината, образувана от вътрешната и външната преграда, пускаха блатни птици, на които предварително подрязваха крилата. Тези птици-гмуркачи гонеха рибата из междината и последната през редките леси навлизаше във вътрешното пространство, където птиците не можеха да влязат. Когато целият междинен коридор се очистише от рибата, рибарите заменяха редките леси с гъсти. Така рибата оставаше оградена в по-тясно пространство. След това правеха втора и трета ограда все по-същия начин, докато затворят всичката риба в един съвършено тесен кръг, наречен котец. Най-подходящи птици за тази цел бяха прелетните птици вранищета.

За улавяне на птици за ловищата рибарите правеха в откритите води, близо до ловищата, специални клетки, наречени пеликатник. Това е малък кръг от леси с диаметър от около 1 м. От едната страна се остава фуниеобразен отвор. Пеликатникът стърчи над водата около 30—40 см, отгоре е покрит с мрежа. Вътре слагат дребни умрели рибки, които плават на повърхността. Птиците, като хвърчат или плават, забелязват рибките и почват да обикалят около лесата. Те скоро намират отвора и почват да го побутват с крилетата си. Той обаче е така нагласен, че като го бутне птицата откъм, се разтваря, но шом влезне вътре, пак се стеснява. Като изядат рибките, птиците правят опит да се върнат, но колкото повече блъскат с крилетата си тесния отвор, толкова повече той се стеснява и те остават вътре.

От котеча рибата се гребеше с повли и се прехвърляше в лодките. Тези, на които бе провървяло, можеха да изкарат от едно ловище до 2,000 коша. Едно ловище обикновено се използваше от 3—4 рибари, които предварително сключваха колективен договор! От слепия случай и каприза на времето зависеше дали те ще забогатеят или ще останат пак сиромаси. Можеше да се случи в ловището да не влезне риба или пък, ако е влязла, да връхлетят бури или ледени блокове, да съборят коловете и лесите и рибата да избяга. През цялата зима рибарите работеха из ловищата при много тежки условия. При силни бури и виелици, сред студентите вълни, те приковаваха коловете и стягаха лесите. Още по-

лошо ставаше, когато блатото замръзне. Тогава те с бравди и чукове къртеха леда и прочистваха блатата.

Всичката уловена риба се изнасяше на рибната борса, където се продаваше на публичен търг. Когато лодката с рибата стигнеше на тържището, закупчиците (матрапазите) веднага я заобикаляха. Те преглеждаха рибата, караха рибаря да я поразбърка с изпола и си правеха преценка. След това рибарят обявяваше първоначалната цена и ако никой от закупчиците не се обаждаше, тогава той почваше да намалява по 1—2 гроша. Примерно: ако първоначално е поискал 100 гроша за всичката риба, почваше да намалява: 99, 98, 97 и пр. Матрапазите през това време гледаха и мълчаха и когато рибарят стигнеше на цена, изгодна за някого от тях, той веднага се провикваше: „Взех я!“ — и сделката биваше сключена. Рибата не се теглеше. Рибарят плънеше кошовите и търговецът си получаваше рибата. Върху изнесената и продадена на тържището риба рибарят плащаше 5% мерино право.

Езерото в монархическа Турция беше собственост на султана. Той го подаряваше на майка си (валиде-султан). Тя продаваше правото за събиране на данъка на отделни предприемачи, обикновено турски бейове, наричани гьоласии. Доколкото си спомням, насмът на езерото възлизаше на около 3,000 турски лири. Предприемачът събираше от търговците парите за закупената от тях риба и плащаше на рибарите. По този начин рибарите нямаша никакво отношение с търговците.

Закупената риба предприемачите пласяха в града или изпращаха по железниците към Велес, Серес, Драма, Кукуш и други градове. Друга част продаваха по близките пазари във Валандово и Акънджели. Рибата, която не можеше да се продаде, соляха.

Към края на май риболовът в езерото значително намаляваше. Рибарите почваха да мислят как ще прекратят лятото. Те бяха способни за всякаква работа. Работа обаче в града липсваше. Рибарите нямаша ни полски имоти, нито лозя, откъдето да получат някакъв допълнителен доход. Затова около 80—100 души биваха принудени да заминат за други езера: Бешик и Лангаза — в северната част на Халкидика, Тахино — южно от Серес, Арджан — Кукушко. Тук или там те работеха през цялото лято при много тежки условия. Живееха в сла-

мени колиби по брега на езерата, в сред облаци мала-рични комари. Хранеха се зле, защото трябваше да пестят пари за в къщи. Но най-лошото беше, че биваха жестоко лъгани и експлоатирани от предприемачите на езерата — почти всички турци. Мнозина се връщаха болни и в много случаи толкова бедни, колкото са били преди отиването си там, а някои и умираха от малария. През лятото главният лов на риба беше с греб, мрежи и въдници. Онези, които имаха в къщи повече инвентар и повече способни за работа хора, изкарваха колкото за прехрана.

Едно интересно развлечение за дойранските граждани беше ловът на раци в блатата. Това обикновено ставаше нощно време. Тук те закрепваха лодките за тръстиката и пускаха въдниците — обикновено канац, накрая с привързано нарче риба. Раците прищипваха рибата и почваха да я ядат и толкова се унасяха, че не усещаха как ловецът ги тегли нагоре. После ги загребваха с повла или пък с ръка. В Дойран раците се приготвя- ваха варени с ориз или печени на жарова.

ГИБЕЛТА НА ДОИРАН

През 1915 г. войната на западния фронт бушуваше с всички сили. Вече разединени, балканските държави бяха лесно въввлечени във войната на двата враждуващи капиталистически лагера: Македония отново стана арена на кръвни борби за чужди интереси. В Солун бяха стоварени съглашенски дивизии: сбор от английски, френски, италиански и разни колониални войски. Към тях по-късно се присъедини цялата гръцка войска, както и преформираните остатъци от сръбската армия.

През пролетта на 1916 г. по нареждане на върховното командване градът бе евакуиран. Дни наред населението се точеше към Валандово и гр. Струмица. Макар и да бяха им обещали, че скоро ще се върнат, дойранските граждани предчувстваха, че никога вече няма да видят родния си град. Това, което не можеше да вземат със себе си поради оскъдните превозни средства, те струпаха в черквата „Св. Илия“. Тя се препълни с багажи. Градът и височините Дуб и Калатепе бяха укрепени по последните изисквания на модерната вой-

на: дълбоки галерии, железобетонни скривалища и множество окопи с няколко реда телена мрежа пред тях. Дойран беше превърнат в същински укрепен град. Заредиха се тежки офанзивни, които продължаваха дни и седмици с неотслабваща сила. Най-напред лятната съглашенска офанзива от 1916 г., след нея пролетната от 1917 г. и най-после есенната от 1918 г., която сложи края на войната.

Така години наред градът и близките височини бяха прицел на непрекъснати атаки. Стотици съглашенски батареи бълваха огън и хиляди тонове желязо. Позициите кипяха от непрекъснати взривове и адски тътнеж. Отдалеч градът и височините приличаха на изригващ вулкан.

Едва към края на септември 1918 г. войната завърши. Дойран бе напълно разрушен. Не бе оцеляла нито една къща. Черквата „Св. Илия“ беше срината. От багажите на населението една част бе унищожена, друга — разграбена. Но не само градът — цялата околност, лозята, градините и турските селища при Дуб и Калатепе бяха унищожени. Още по-лошо бе положението в подножието на Круша и Беласица. През време на боя тук пламна от артилерийска стрелба сухата трева. Вдигна се море от пламъци, сред които изгоряха и последните останки от селата, наедно с много ранени английски и гръцки войници, останали неприбрани из полето. Назад красиво Валандовско поле също така бе превърнато в пушинак.

Навсякъде войната покоси венчко. Но шкой град в Македония не пострада така тежко от тая ужасна хала, както Дойран — да бъде напълно обезлюден, сринат до основи, заробен в праха.

След подписването на примирието в Солун, когато и последните английски войсковы части се оттеглиха от дойранските позиции, група от около 80—90 бедни рибарски семейства се завърнаха и се заселиха в местността „Топлец“. Те нямаше какво да търсят в разрушения град. В „Топлец“ поне имаше изоставени край шосето леки постройки, предназначени за складове и други нужди на войските в тила: бараки, землянки, навеси и др., които можеха да се приспособят за временни жилища, поне за през зимния сезон.

След тях почнаха да приждат и други бежанци от го-далечни краища. Така около минералните извори при „Топлец“ се образува цяло селище от малки къщурки, покрити с ламарина, черна покривна мушама, дъски и стари керемиди, изобщо с кой какво е могъл да намери от изостаналите от войната материали.

По-късно тук се заселват и много селяни от Кукушка и Дойранска околия, които почват да обработват земите на бившия чифлик на Али бей — Хасанли. Около „Топлец“ се формира малко селище под името Нови Дойран. Така рибарският град Дойран се връща отново край блатата на езерото, там, където е съществувал от преди хиляди години. Сега Нови Дойран представлява малко градче с около 400—500 къщи.

А долу, по на юг, където някога цъфтееше старият град, мъртвите остават на вечна стража. По височините южно от него се простират обширни английски гробища. Над хилядите гробове се издига грамаден кръст с надпис, който говори за горчивата съдба на 12,000 англичани и шотландци, бивши работници по докове, фабрики и заводи, паднали в свирепите боеве около Дойран, жертва на алчността за световно господство и разкош на шепа хора. Отсам, северно от града, безброй дървени войнишки кръстове, изпочупени и разкритени, стоят над хълтнали гробове, потънали в бурен и забравя. Тук са погребани скромни чеда на трудовия български народ. Тия безмълвни кръстове стоят като хора с разперени ръце и от гробовете сякаш се изтръгва вик: „Ние сме жертва на войната!“

Минаха много години. От недрата на тая земя, напоена с кръв и слъзи, блика буйна растителност, из която напоследък вече се показват малки спрегнати бели къщи. Градът започва бавно да се възстановява под името Стари Дойран. Тенденцията е на мястото на разрушения някогашен рибарски град да се изгради нов хубав курортен град. Градините и лозята се възстановяват. Всяка година стотици леговници отпочиват по слънчевия бряг на езерото. И може би в близко време из развалините, като феникс, тук наистина да изникне прекрасен летен курорт. Може би... Но споменът за някогашния Дойран ще се носи като тъжна приказка, като легенда... И като вечен протест и проклетие срещу войната.

СЪДЪРЖАНИЕ

Поява и развитие на гр. Дойран	5
Дойран през първите години на турското нашествие	6
Пробуждане, Възраждане и революционни борби	10
Дойран преди войните — бит и облик	26
Чуждата пропаганда, просветното дело и турската власт в Дойран	50
Езерото	59
Гибелта на Дойран	73

Редактор Кунчо Вълев
 Художник В. Барakov
 Худ. редактор Цв. Костуркова
 Технич. редактор Н. Панайотов
 Коректор А. Василева
 Дадена за печат на 28. V. 1960 г.
 Излязла от печат на 30. VII. 1960 г.
 Печатни коли 4,75
 Издателски коли 3-61
 Формат 1/32 от 84/108
 Тираж 2,100
 Поръчка № 322

Печатница на Националния съвет на Отечествения фронт

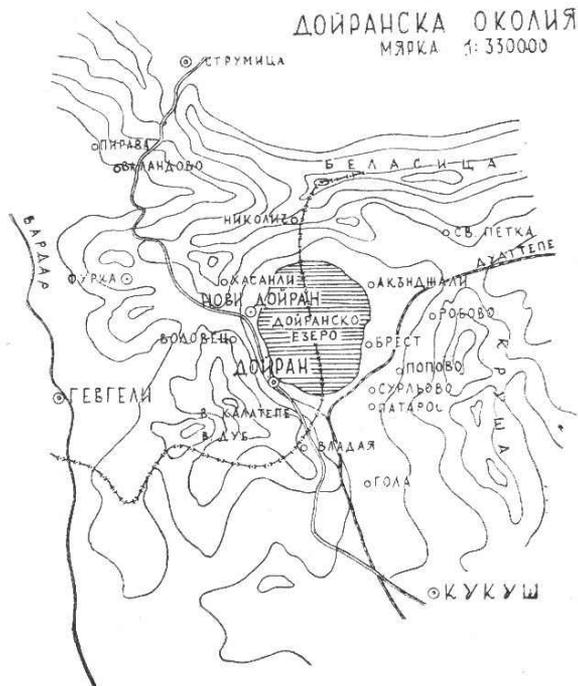
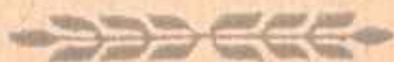

Схема на Дойранска околия

Кирил Хаджидинов

ДОЙРАН

ИЗДАТЕЛСТВО
НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македония
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres